

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР МВС УКРАЇНИ**

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУДОВО-
ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ**

Методичні рекомендації

Київ 2025

Авторський колектив:

Юсупов В. В., доктор юридичних наук, професор (НАВС);
Атаманчук В. М., кандидат юридичних наук, доцент (НАВС);
Саковський А. А., доктор юридичних наук, професор (НАВС); **Шутенко С. В.**
(НАВС); **Доценко О. Л.**, кандидат філологічних наук, доцент (НАВС);
Меркулова О. В., кандидат філологічних наук, доцент (Запорізький НДЕКЦ
МВС України)

Рецензенти:

Гора І. В. – головний науковий співробітник науково-організаційного
центру Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних
наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Свобода Є. Ю. – професор кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз навчально-наукового експертно-криміналістичного
інституту Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної
академії внутрішніх справ від 22 листопада 2024 року (протокол № 10)*

Матеріали подано в авторській редакції

Науково-методичні основи судово-лінгвістичної експертизи писемного
мовлення / [Юсупов В. В., Атаманчук В. М., Саковський А. А.,
Шутенко С. В., Доценко О. Л., Меркулова О. В.] : метод. рек. – Київ : Нац.
акад. внутр. справ, 2025. – 80 с.

Досліджено наукові засади судово-лінгвістичної експертизи, розкрито її види,
основні методи та перелік методик, які використовуються під час цього дослідження.
Окреслено предмет, об'єкт і завдання судово-лінгвістичної експертизи писемного
мовлення. Проаналізовано авторознавчу експертизу як вид судово-лінгвістичної
експертизи: її завдання, принципи, стадії проведення. Окремо висвітлено можливості
судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення щодо встановлення автора тексту.
З'ясовано завдання, принципи та стадії проведення семантико-текстуальної судово-
лінгвістичної експертизи писемного мовлення, у тому числі методи прагмалінгвістики і
прийоми дискурс-аналізу у цьому виді дослідження. Наголошено на особливостях
судово-лінгвістичної експертизи законопроектів та нормативно-правових актів.
Зазначено про можливості судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення у
сучасних умовах, а також запропоновано рекомендації з оцінки висновку судово-
лінгвістичної експертизи писемного мовлення та використання його в доказуванні.

Для працівників експертних установ і слідчих підрозділів, органів Державного
бюро розслідувань, детективів Національного антикорупційного бюро України та
інших правоохоронних відомств, наукових і науково-педагогічних працівників
юридичних закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.982.4:81

© Національна академія внутрішніх справ,
Запорізький НДЕКЦ МВС України, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПОНЯТТЯ, НАУКОВІ ЗАСАДИ, ВИДИ, ОСНОВНІ МЕТОДИ, ПЕРЕЛІК МЕТОДИК	6
2. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ І ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ	11
3. АВТОРОЗНАВЧА СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ, ЕТАПИ (СТАДІЇ) ПРОВЕДЕННЯ	17
3.1. Етапи (стадії) проведення авторознавчої судово-лінгвістичної експертизи	19
3.2. Вирішення завдань судово-лінгвістичною експертизою писемного мовлення щодо встановлення автора тексту	23
4. СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ: ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ, ЕТАПИ (СТАДІЇ) ПРОВЕДЕННЯ	36
4.1. Етапи (стадії) проведення семантико-текстуальної судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення	38
4.2. Методи прагмалінгвістики в семантико-текстуальній судово-лінгвістичній експертизі. Прийоми дискурс-аналізу в лінгвістичних дослідженнях цього виду (практика застосування)	39
5. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗАКОНОПРОЄКТІВ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ	46
6. ОЦІНКА ВИСНОВКУ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В ДОКАЗУВАННІ	48
7. МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	61
Додаток 1. Орієнтовний перелік питань, що вирішуються авторознавчою і семантико-текстуальною експертизою писемного мовлення	61
Додаток 2. Висновки судово-лінгвістичної експертизи щодо вирішення завдань із дослідження термінології нормативно-правових актів (витяги)	63

ВСТУП

Розвиток технологій і збільшення кількості інформації в цифровому просторі посилили значення судово-лінгвістичної експертизи для розуміння контексту мовлення і можливих загроз у ньому в умовах захисту безпеки суспільства й забезпечення стабільності в державі. Зі зростанням кількості кримінальних правопорушень проти національної безпеки України актуальності набуває дослідження текстуальних джерел інформації пропагандистського характеру, закликів до повалення державної влади або до змін кордонів держави, повідомлень, які розпалюють агресію і ворожнечу певних прошарків населення, та інших питань, з'ясування яких належить до предмета судово-лінгвістичної експертизи.

Судово-лінгвістичне дослідження проводять й при з'ясуванні обставин вчинення корупційних кримінальних правопорушень у різних сферах суспільних відносин, і під час вивчення у кримінальному провадженні повідомлень, які містять усвідомлено приховану, замасковану, завуальовану інформацію. Експерти здійснюють текстуальні дослідження мовленнєвих актів пропозицій обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої неправомірної вигоди. Це питання є актуальним для корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у Збройних силах України, відомствах і службах, пов'язаних із процесом мобілізації в нашій державі.

Отже, в умовах повномасштабної російської агресії проти України судово-лінгвістична експертиза набула особливої ваги.

У межах судово-лінгвістичної експертизи виокремлюють такі види досліджень: авторознавчі, семантико-текстуальні дослідження та дослідження текстів документів. Досліджене експертом усне мовлення або писемні тексти є вагомими доказами тієї інформації, без якої неможливий процес доказування у справі.

Судово-лінгвістична експертиза вирішує завдання зі встановлення автора певного тексту, змісту понять, лексичного значення слова або словосполучення, використаних у текстах, їх стилістичного забарвлення, смислового навантаження, характеру інформації (образа, загроза конкретній особі або групі осіб тощо). Аргументація експерта-лінгвіста в багатьох випадках стає вагомим засобом підсилення правової позиції юриста-практика, оскільки уможлиблює прийняття правильного рішення у кримінальному провадженні. Як засвідчує аналіз практики, висновки експерта за результатами проведення судово-лінгвістичної експертизи нерідко стає вирішальним в ухваленні суддями рішень у кримінальних та інших справах.

Результати розгляду судами кримінальних проваджень свідчать про необхідність удосконалення досудового розслідування, передусім за рахунок використання спеціальних знань, ефективного впровадження новітніх їх форм у практичну діяльність правоохоронних органів. Основним завданням використання спеціальних знань під час досудового розслідування є сприяння слідчому у виявленні, закріпленні й вилученні речових доказів, документів та інших об'єктів. Правильне використання спеціальних знань забезпечує якісне збирання, перевірку та оцінку доказів як під час досудового розслідування, так і на судових стадіях.

Отже, пропоновані методичні рекомендації підготовлено з метою забезпечення органів досудового розслідування необхідною інформацією щодо науково-методичних засад судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення та її можливостей під час розслідування кримінальних правопорушень.

На основі вивчення висновків судово-лінгвістичних експертиз, узагальнення практики роботи органів досудового розслідування й розгляду відповідних справ у судах розкрито предмет, об'єкт і завдання судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення, стадії проведення цієї експертизи, окреслено завдання, які покликана вирішувати судово-лінгвістична експертиза, зокрема щодо встановлення автора тексту, запропоновано рекомендації з оцінки висновку експерта-лінгвіста й використання цього джерела доказу в кримінальному або іншому юридичному провадженні.

1. СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПОНЯТТЯ, НАУКОВІ ЗАСАДИ, ВИДИ, ОСНОВНІ МЕТОДИ, ПЕРЕЛІК МЕТОДИК

Науковою базою лінгвістичної експертизи як одного з видів криміналістичних експертиз є прикладна галузь лінгвістичної науки – судова лінгвістика.

Основні цілі судової лінгвістики – розробка принципів положень про закономірності: формування й функціонування комплексу мовленнєвих, інтелектуальних навичок, які лежать в основі писемного мовлення з погляду завдань авторознавчої та семантико-текстуальної експертизи.

Науковим підґрунтям судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення є система знань про умови й закономірності складання тексту, поведінки людини, яка обумовлює відповідність, динамічну сталість, варіаційність її писемного мовлення, а також методи його дослідження з метою розслідування і розгляду судами юридичних спорів.¹

Об'єкт дослідження лінгвістичної експертизи мовлення – продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній або в усній формі (зафіксований у відео-, фонограмі).

До предмета лінгвістичної експертизи належить вирішення завдань семантичного, смислового характеру, а також завдання, пов'язані з дослідженням найменувань (аналіз найменувань, торгівельних марок, етикеток і тому подібне з метою встановлення їх новизни, оригінальності, відповідності нормам мови, моралі тощо) і встановлення авторства².

Отже, **судово-лінгвістичне дослідження писемного мовлення** формується й розвивається на основі даних розділів лінгвістики як науки, зокрема психолінгвістики, соціолінгвістики, інших галузей знань (психології, соціології тощо), а також на засадах власне авторознавчих і семантико-текстуальних експериментально-теоретичних досліджень.

Методи судово-лінгвістичної експертизи текстів передусім охоплюють методи лінгвістичного дослідження текстів, а також загальні спеціально-лінгвістичні методи та ін.

¹ Авторське право та авторознавча лінгвістична експертиза у цифрову добу: монографія / О. І. Харитонова, Н. І. Клименко, Є. О. Харитонов, Г. О. Ульянова, Г. І. Григорянц ; за ред. О. І. Харитонів, Н. І. Клименко. Одеса : Фенікс, 2017. 270 с., с. 200

² Авторське право та авторознавча лінгвістична експертиза у цифрову добу: монографія / О. І. Харитонова, Н. І. Клименко, Є. О. Харитонов, Г. О. Ульянова, Г. І. Григорянц ; за ред. О. І. Харитонів, Н. І. Клименко. Одеса : Фенікс, 2017. 270 с., с. 213.

Методи лінгвістичного дослідження текстів:

описовий метод – застосовується для виділення одиниць аналізу (слова і речення); їх членування (вторинна сегментація – поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи тощо); класифікації та інтерпретації виділених одиниць. Описовий метод використовує прийоми зовнішньої (логіко-психологічної й міжрівневої) та внутрішньої інтерпретації (різні способи вивчення мовних одиниць на основі їх парадигматичних і синтагматичних зв'язків).

Контекстуально-інтерпретаційний метод (розкриття змісту тексту в дискурсі) – застосовується для дослідження тексту в різних типах контекстів, на основі інтерпретації текстових категорій і компонентів; урахування комунікативного макроконтексту та інших компонентів дискурсу.

Методи аналізу формально-граматичної структури та семантико-синтаксичної структури речення, лексико-семантичного аналізу – застосовуються з метою виявлення значення слів та виразів, окремих текстових елементів, морфологічних форм і синтаксичних конструкцій, найчастіше з використанням словників.

Методи граматико-логічного, контекстуального, структурно-системного, функціонально-системного, порівняльно-системного, компонентного аналізу – застосовуються для встановлення семантичного обсягу і змісту усталених мовних одиниць висловлювань, а також їх смислових відтінків.

Метод дискурсивного аналізу дозволяє виявити імпліцитні змістові прошарки й визначити зміст тексту, виокремити узагальнювальні характеристики структури й стратифікації дискурсу, висвітлити його основні одиниці й категорії.

Загальні спеціально-лінгвістичні методи. При проведенні багатьох лінгвістичних досліджень необхідно скористатися *герменевтичним методом* – для детального тлумачення, інтерпретації тексту.

Важливим є *структурний метод* – синхронний аналіз мовних явищ на основі зв'язків і відношень між мовними елементами тексту.

Психолінгвістичний метод – дає можливість з'ясувати особливості психолінгвістичних (навичкових) механізмів продукування мовлення.

Цей метод для кращого результату експертного дослідження бажано доповнювати *соціолінгвістичним методом*, який уможливує аналіз і врахування соціальних умов писемного мовленнєвого акту, обмеження у виборі та організації мовних засобів при побудові тексту.

Математичні методи лінгвістичних досліджень:

лінгвостатистичний – досліджує, що в мові визначається правом вибору мовця, а що зумовлено її іманентною структурою, як ці два параметри кількісно зіставляються між собою.

Стилостатистичний – полягає у визначенні і характеристиці стилістичних особливостей тексту через кількісні відношення використаних у ньому мовних елементів.

У судово-лінгвістичній експертизі текстів документів також застосовуються *методи теорії інформації, математичної логіки* тощо.

Методики вирішення завдань лінгвістичних досліджень, які використовуються в експертній практиці.

Наявні на сьогодні методики розроблені на матеріалі рукописних, здебільшого виконаних російською мовою текстів значного обсягу, поширених у різний час, а саме:

✓ Будко Т.В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ : Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, 2020. 55 с.;

✓ Довженко О.В., Гриненко Л.Г., Кузніченко Л.В. та ін. Встановлення автора та виконавця тексту документа, виконаного під диктування або шляхом переписування. Харків : ХНДІСЕ, 2008. 36 с.

✓ Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи / [держ. реєстрація № 1.2.18 від 14.02.2020] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Загально-методичні положення судової лінгвістичної експертизи / О.В. Довженко, Г.В. Логвіна, С.В. Кузнецова та ін. Харків : ХНДІСЕ, 2011. 44 с.

✓ Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа / [держ. реєстрація № 1.2.16 від 29.01.2016] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру в писемному мовленні / [держ. реєстрація № 1.2.17 від 23.03.2018] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика проведення криміналістично-текстологічного дослідження документів (частина 1) / [держ. реєстрація № 1.2.13 від 05.06.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика проведення криміналістично-текстологічного дослідження документів (частина 2) / [держ. реєстрація № 1.2.14 від 05.06.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний

сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів / [держ. реєстрація № 1.2.19 від 14.02.2020] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди / [держ. реєстрація № 1.2.22 від 07.03.2024] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвого акту «погроза» / [держ. реєстрація № 1.2.21 від 28.04.2023] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методика статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навиків писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.01 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Методичні принципи судово-авторознавчого дослідження тексту документа залежно від його структури й обсягу / [держ. реєстрація № 1.2.10 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Неідентифікаційні дослідження у судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.07 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Судово-авторознавча експертиза / [держ. реєстрація № 1.2.06 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи / [держ. реєстрація № 1.2.09 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Теоретичні і методичні питання криміналістичного дослідження писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.02 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства

юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

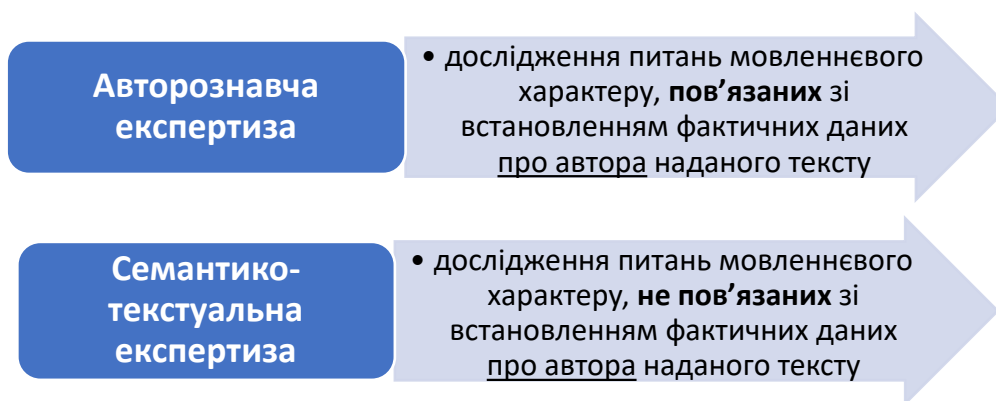
Як засвідчує аналіз експертної практики, наведені методики й методичні рекомендації можуть використовуватися й при дослідженні текстів, складених (виконаних) іншими мовами та при дослідженні таких об'єктів, як тексти смс-повідомлень, інтернет-листування тощо, незважаючи на інший характер стилю й жанру викладення думок, якщо їх обсяг дозволяє встановити ідентифікаційну значущість мовних ознак.

Сутність судово-лінгвістичної експертизи.

Судово-лінгвістична експертиза використовує знання передусім із мовознавства (лексикологія, фразеологія, морфологія, синтаксис, стилістика, діалектологія, орфографія та пунктуація) та його суміжних галузей (психолінгвістика, соціолінгвістика тощо). Проводять таку експертизу фахівці з вищою філологічною освітою та спеціальною експертною підготовкою в цій галузі за такими експертними спеціальностями:

- 20.1. Авторознавчі дослідження;
- 20.2. Семантико-текстуальні дослідження;
- 20.3. Дослідження текстів документів³.

Лінгвістична експертиза мовлення поділяється на *авторознавчу* та *семантико-текстуальну експертизу* писемного та усного мовлення.



³ Про внесення змін до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.03.2023 № 181. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39778?an=2> (дата звернення 31.03.2025).

2. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ І ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Основоположним принципом лінгвістичного дослідження писемного мовлення є побудова багаторівневої моделі досліджуваного комунікативного акту, що здійснюється експертом на основі вивчення наданого на дослідження тексту документа й інших матеріалів справи.

Мовленнєвий акт (МА) – базова мінімальна одиниця вербальної комунікації; інтенційно й ситуаційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію⁴.

Весь процес дослідження ознак писемного мовлення (ПМ) відбувається в єдності з формуванням цієї моделі та корегується нею.

Об'єктами судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення є тексти, які відносяться до побутового, публіцистичного, офіційно-ділового і наукового стилів писемної мови. Безпосередніми об'єктами дослідження є рукописні, машинописні або одержані за допомогою розмножувальної техніки тексти документів різного призначення. Досліджуватися можуть також їх копії (фотокопії).

Конкретизація об'єктів судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення охоплює тексти (рукописні, машинописні, поліграфічні, виконані за допомогою розмножувальної техніки), які відносять до: побутового (особисті листи, записки, щоденникові записки і т. ін.), офіційно-ділового (пояснювальні, доповідні, рапорти, скарги, автобіографії тощо); публіцистичного (трактати, статті, дописи, коментарі на суспільно-політичну тематику, заклики та ін.); наукового стилю писемного мовлення (рецензії, відгуки, доповіді тощо).

Об'єктом цього виду експертизи *в широкому аспекті* є надані на дослідження матеріали справи, вивчення яких дозволяє експертові отримати уявлення щодо тієї комунікативної ситуації (складника ситуації діяльності), у межах якої складено текст, щодо її мети і зовнішніх умов. Експерт з'ясовує ситуативний контекст виникнення тексту, що сприяє правильній оцінці виявлених ознак мовлення, за допомогою яких можна встановити відповідні класифікаційні параметри особистості автора документа.

У більш вузькому аспекті безпосереднім об'єктом цього виду експертизи є надані на дослідження тексти, виконані в рукописний спосіб, шляхом інтернет-комунікації, за допомогою засобів зв'язку тощо. В експертній практиці трапляються випадки дослідження текстів (записів), виконаних крейдою, вугіллям, фарбувальними речовинами на стінах, асфальті та ін.

⁴ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. С. 425.

Об'єктом дослідження є також мовленнєві навички (загальні – лексико-фразеологічні, синтаксичні, стилістичні, орфографічні, пунктуаційні, а також окремі – використання певних мовних засобів, мовні помилки тощо) автора тексту. Обсяг корисної інформації, яку можна виявити з тексту, залежить не стільки від кількісного обсягу тексту, скільки від специфіки відображення в ньому таких навичок. Аналогічно оцінюється і якість порівняльних зразків писемного мовлення.

Предметом судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення є фактичні відомості про автора тексту, текстового повідомлення й умови їх складання, які експерт встановлює на основі спеціальних знань у галузі судової лінгвістики, при дослідженні документа й інших матеріалів кримінального або іншого юридичного провадження. Інформація щодо властивостей автора відображається в особливостях мовних і когнітивних (понятійно-змістових, логічних) структур тексту, що містять інформацію про властивості автора документа⁵.

У мовознавстві писемне мовлення розглядається як одна з форм мови, що реалізується в написаному тексті, зі своїми специфічними засобами виразу.

Писемне мовлення – це мовлення людини, зафіксоване за допомогою системи графічних знаків. Воно завжди є індивідуальним. Така індивідуальність зумовлена тим, що в кожній людині в результаті практики письма виробляється свій активний словниковий запас, манера мислення, а відтак – спосіб викладу думок (побудова речень, використання різних мовних засобів). Навички писемного мовлення людини є відносно стійкими⁶.

Ознаками писемного мовлення в судовій лінгвістиці називаються характеристики (особливості) мовних та понятійно-змістових структур тексту, в яких відображаються властивості мовленнєвих та інтелектуальних навичок особистості.

Ознаки писемного мовлення несуть багату інформацію про автора документа: про індивідуальні особливості його мислення та мовленнєвої поведінки в цілому, про освітній рівень, вік, стать, професійну належність, рідну мову, місце формування мовленнєвих навичок, соціальний статус, а також особливості психіки. Писемне мовлення

⁵ Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа / [держ. реєстрація № 1.2.16 від 29.01.2016] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

⁶ Вул С. М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. Киев : РИО МВД, 1979. 44 с.

відображає особистість у всій багатогранності її властивостей, спрямувань, ціннісних орієнтацій.

Загальні ознаки навичок писемного мовлення відображають рівень розвитку лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних навичок. Їх встановлює експерт шляхом оцінки мовних засобів на відповідність цих засобів *літературній нормі*.

Між загальними навичками (їх рівнями розвитку) існує кореляційна залежність: рівню розвитку пунктуаційних навичок відповідає лише такий або вищий рівень розвитку всіх інших навичок, а рівень орфографічної, граматичної або лексичної грамотності мовлення не може бути нижчим за пунктуаційну правильність письма.

Наведена кореляційна залежність – один із виявів системної організації мовлення автора, порушення якої в тексті може бути зумовлене фактом викривлення своїх ознак автором або виконання документа тією особою, яка не є автором тексту. Окремі ознаки мовленнєвих навичок відображають стійке використання певних мовних засобів та їх стійке співвідношення у типових мовленнєвих ситуаціях писемного спілкування⁷.

Загальні ознаки формально-логічних навичок характеризують ступінь їх розвитку й володіння певною особою логічними засобами вираження думки (високий, середній, низький).

Окремі ознаки формально-логічних навичок писемного мовлення відображають різні їх властивості, які виявляються у певних стійких логічних порушеннях висловлювання, використанні певних логічних елементів і структур, що вживаються у типових ситуаціях спілкування.⁸

Ознаки писемного мовлення класифікуються на такі:

стилістичні;

лексичні;

граматичні.

Стилістичні ознаки передають спосіб викладення думки особи, мову й композицію (архітектоніку) тексту.

Стиль тексту – це склад слів і побудова речень, логічна послідовність викладу, вживання тропів (епітетів, порівнянь, метафор, метонімії, синекдохи, повторів), прислів'їв, приказок тощо.

За функційним спрямуванням стиль буває побутовим, діловим, публіцистичним, науковим. Відповідність мовлення певному стилю також є одним із маркерів володіння автором тексту відповідними

⁷ Методика статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навичок писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.01 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

⁸ Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи / [держ. реєстрація № 1.2.09 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

мовленнєвими навичками. Зокрема, писемне мовлення малограмотних людей відрізняється бідним словниковим запасом, наявністю граматичних помилок, непослідовністю викладу матеріалу.

Для писемного мовлення людей із середньою освітою характерна послідовність у викладенні матеріалу, відсутність грубих граматичних помилок, більш багатий словниковий запас.

Для осіб із вищою освітою характерним є використання багатого словникового запасу, нечасті граматичні помилки (переважно при написанні маловідомих слів) та ін.

Мовленнєві навички, які виявляються в писемному мовленні, поділяються на загальні та окремі.

Загальні ознаки мовленнєвих навичок писемного мовлення відображають рівні розвитку: а) лексико-фразеологічних, б) синтаксичних, в) стилістичних, г) орфографічних, д) пунктуаційних навичок. Загальні ознаки цих навичок виокремлюються шляхом оцінки відповідних мовних засобів на основі відповідності цих засобів літературним нормам.

Розрізняють високий, середній і низький рівні розвитку лексико-фразеологічних, синтаксичних і стилістичних навичок писемного мовлення; високий, середній, низький і (умовно кажучи) «нульовий» рівні розвитку пунктуаційних і орфографічних навичок.

Окремі ознаки мовленнєвих навичок відображають різні властивості, особливості структури, які виявляються у певних стійких мовленнєвих порушеннях мовлення, в стійкому використанні певних мовних засобів і стійких співвідношеннях мовленнєвих засобів, що вживаються індивідом у типових мовленнєвих ситуаціях.

Лексичні ознаки – це сукупність мовних засобів автора та особливості їх використання для виразу його думок. Це обсяг словникового запасу й особливості словникового складу (великий, середній, малий).

У словниковому запасі, який використовує автор, виокремлюють: архаїзми (застарілі слова, у яких є сучасні відповідники), неологізми, варваризми, канцеляризми, професіоналізми, жаргонізми, діалектизми, ненормативна лексика.

Граматичні ознаки писемного мовлення кожної людини обумовлені її загальноосвітнім та культурним рівнем і практикою письма. Вони відображаються в манері побудови речень, у відхиленнях від граматичних норм. Такі відхилення розглядаються як ідентифікаційні ознаки (синтаксичні, орфографічні та пунктуаційні помилки).

Водночас звертаємо увагу на низку ознак писемного мовлення, що активно використовуються в судово-лінгвістичній експертизі писемного

мовлення. Зокрема, в експертній практиці трапляються випадки, коли при дослідженні писемного мовлення вивчаються топографічні ознаки.

Топографічні ознаки вказують на звичне для автора розміщення тексту або окремих його частин на папері. До таких ознак належать:

- наявність або відсутність *полів у рукописному тексті*. Ця ознака визначається розташуванням полів, їх розміром та формою. Поля можуть розташовуватися з правого або лівого боку аркуша, за розмірами вони бувають малі (до 1 см), середні (до 3 см) та великі (більш 3 см). За формою поля бувають прямокутні (рівномірні за величиною), трапецієподібні (нерівномірні за величиною, що поширюються до низу або до верху). Лінія полів може бути прямою, кривою тощо;

- *абзацні відступи* – відступи від лінії полів, якими відокремлюють у тексті абзаци. Вони характеризуються за своїми розмірами та ступенем рівномірності у всьому тексті;

- *міжрядковий та міжслівний інтервал*. У типових прописах розмір між словами у рядку дорівнює двом літерам. У почерку окремих осіб цей розмір може суттєво відхилятися як у бік збільшення, так і у бік зменшення. Розмір інтервалів між словами визначається як малий (менший ніж ширина однієї літери), середній (дорівнює ширині однієї-двох літер) та великий (більше ніж ширина двох літер). *Розмір між рядками* вважають малим, якщо він дорівнює висоті рядкових літер або дещо більше, середнім – якщо дорівнює подвійній висоті літери, або ж великим – якщо більше подвійної висоти літери. До характеристики цієї ознаки входить не лише величина розміру між словами у рядках і між рядками в тексті, а також і ступінь його рівномірності протягом усього рукопису;

- *розташування та форма рядків*. Ця ознака характеризується напрямом рядків (їх розташуванням відносно горизонтального зрізу листа паперу), формою лінії рядка та його положенням відносно лінії графлення паперу. Напрямок рядків може бути горизонтальним, підніматися чи опускатися. Він встановлюється шляхом проведеної лінії, яка з'єднує нижні закінчення першої та останньої літер у рядку (лінії рядка). Форма рядка може бути прямолінійною, ступінчастою, кривою тощо. Вона встановлюється за взаємним положенням лінії, яка з'єднує нижні закінчення усіх літер кожного слова у рядку (лінія письма) і лінії рядка. Лінії письма можуть розташовуватися на лінії графлення вище чи нижче, ніж вона;

- *розташування розділових знаків відносно слів та лінії письма* – посередині між словами або ближче до одного з них, на лінії письма, вище чи нижче лінії письма;

- *розташування знаку переносу слів відносно лінії рядка* – на лінії рядка чи нижче, ніж вона; паралельно лінії рядка або під кутом від неї;

- розміщення звертань, заголовків, нумерація сторінок і розділів тексту, дати і підписів у рукописі. Заголовки та звертання у рукописах можуть розташовуватися праворуч, ліворуч або в центрі аркуша й на певній відстані від першого рядка загального тексту рукопису. Розташування дати може бути на початку тексту, в його кінці, а також праворуч, ліворуч і в центрі. Розміщення підписів під текстом документа може бути праворуч, ліворуч у центрі, паралельно чи нахилено до нижнього краю аркуша.

Як додаткову ознаку можна встановити взаємне розташування дати й підписів при їх розміщенні під текстом документа.

Топографічні ознаки стійкі і мало залежать від різних умов виконання рукопису. Стійкі вони й при навмисному викривленні почерку, тому виявленню й відокремленню таких ознак у наданих на дослідження рукописах необхідно надавати велике значення.

Як правило, вивчення топографічних ознак писемного мовлення відбувається при проведенні комплексної експертизи судово-лінгвістичної (авторознавчої) і почеркознавчої (або комплексу цих судових експертиз).

3. АВТОРОЗНАВЧА СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ, ЕТАПИ (СТАДІЇ) ПРОВЕДЕННЯ

Дані лінгвістичної експертології, що стосуються детального аналізу семантичних структур тексту і його сприйняття людьми, становлять значний інтерес для теорії судового авторознавства. Відповідно, основою **авторознавчої** судово-лінгвістичної експертизи постає **судове авторознавство** – галузева предметна галузь криміналістичних експертних знань (адже ідентифікаційна судова авторознавча експертиза спирається на теорію криміналістичної ідентифікації).

Завдання авторознавчої судово-лінгвістичної експертизи:

– ідентифікаційні: встановлення автора того чи того тексту;
– ситуативно-діагностичні: встановлення незвичного/звичного психофізіологічного стану автора в період складання тексту, факту навмисної/ненавмисної зміни писемного мовлення, наслідування мовлення іншої особи тощо;

– класифікаційно-діагностичні: встановлення соціально-демографічних характеристик автора тексту (місце формування його мовленнєвих навичок, рідна мова, стать, вік, освітній рівень тощо). У таких випадках до документа про призначення експертизи (залучення експерта) ініціаторові бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються при проведенні авторознавчої судово-лінгвістичної експертизи, можна поділити відповідно до завдань таких досліджень:

Ідентифікаційні:

- ✓ Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?
- ✓ Чи є певна особа автором декількох різних текстів?
- ✓ Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?
- ✓ Чи наданий на дослідження текст складений кількома авторами?
- ✓ Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за наданим на дослідження текстом?

✓ Якою є основна мова спілкування певної особи – автора наданого на дослідження тексту?

✓ Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора наданого на дослідження тексту?

Неідентифікаційні (діагностичні):⁹

✓ Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про те, що автор склав його під впливом будь-яких сторонніх чинників?

⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

✓ Чи склала текст особа самотійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування?

✓ Чи складений текст із перекручуванням ознак писемного мовлення?

✓ Чи належить текст до певного функційного стилю мовлення?

✓ Чи перебував автор у незвичному психофізіологічному стані під час створення тексту (загроза життю, здоров'ю автора або його близьким)?

✓ Чи спостерігалися в тексті ознаки наявності у його автора стійкої патології мисленнєво-мовленнєвих процесів?¹⁰

На авторознавчу судово-лінгвістичну експертизу писемного мовлення слід надавати текст обсягом орієнтовно не менше ніж 100 слів.

Під час підготовки матеріалів для проведення експертизи з метою встановлення авторства орган, який призначає експертизу, повинен зібрати вільні, умовно вільні й експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації. Кожний зразок позначається, що це вільний або умовно вільний зразок писемного мовлення певної особи (зазначається прізвище, ім'я, по батькові особи), та засвідчується підписом особи, яка залучає експерта.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, якою його складено, і, по змозі – за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування відповідних ознак.

Умовно вільні зразки – це тексти, самотійно складені особою, яка підлягає ідентифікації, пов'язані з провадженням у справі (пояснення, скарги, заяви тощо), а також тексти, складені після створення досліджуваного документа.

Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується, у вигляді самотійного твору. Під час відбирання експериментальних зразків особі, яка підлягає ідентифікації, пропонується скласти текст на вільно обрану нею тему, аналогічну досліджуваному тексту за функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за функціональним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи. Загальний обсяг експериментальних зразків має складати не менше ніж 5 самотійно складених текстів на вільну тему, а також на тему, близьку до теми досліджуваного тексту.

¹⁰ Докладний перелік питань, які вирішуються і авторознавчою і семантико-текстуальною експертизою писемного мовлення, наведено в Додатку 1.

Мінімальний обсяг кожного зразка орієнтовно 100 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, відбираються зразки у вигляді текстів на інші теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками відрізняються від документа, що досліджується.

Остаточною достатністю (та якістю) порівняльного матеріалу оцінює експерт з урахуванням конкретної експертної ситуації.

До документа про призначення експертизи (залучення експерта) бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

3.1. Етапи (стадії) проведення авторознавчої судово-лінгвістичної експертизи

Авторознавча судово-лінгвістична експертиза писемного мовлення складається з чотирьох етапів (стадій):

- 1) підготовчий;
- 2) роздільний (аналітичне дослідження);
- 3) порівняльне дослідження;
- 4) оцінка результатів порівняльного дослідження та формулювання висновків (синтезувальний етап).

Підготовчий етап (стадія) дослідження починається із ознайомлення з поставленими перед експертом завданнями. Зокрема, з'ясовується, чи стосуються вони компетенції експерта-авторознавця, можливість їх вирішення з урахуванням сучасних досягнень в галузі судової лінгвістики. Під час розгляду матеріалів справи з'ясовуються обставини, які характеризують подію, що розслідується, і мають відношення до цільового призначення текстового повідомлення, його автора й адресата.

Під час вивчення тексту увага звертається на всі ознаки об'єкта дослідження (текстового повідомлення): обсяг, мову, якою складено текст, зміст, цільове призначення, попереднє уявлення про адресата, стилістичну належність, характер досліджуваної ситуації (нейтральний, інформативно-пізнавальний або полемічний, конфліктний), наявність і характер мовленнєвих, логічних порушень тощо.

Результатом такого вивчення може бути такий проміжний висновок:

а) надане на дослідження текстове повідомлення придатне для дослідження;

б) надане на дослідження текстове повідомлення непридатне (наприклад, у зв'язку з його малим обсягом) для вирішення поставленого

завдання або вирішення питання неможливе внаслідок відсутності відповідних методик;

в) поставлені завдання не належать до компетенції експерта-авторознавця.

Якщо наданий текст приданий для дослідження, то судовий експерт може висунути експертні версії щодо встановлених ознак.

Загальною версією експерта може бути припущення щодо виконання тексту в незвичних умовах або з навмисною зміненою автором свого мовлення.

Встановлення факту незвичних умов складання тексту пов'язане зі встановленням і дослідженням тих особливостей мовлення, що зумовлені деструктивним впливом стану емоційної напруженості, у якому перебував автор.¹¹

Якщо в тексті експерт встановив порушення кореляційної залежності між мовленнєвими навичками, то цей факт може свідчити про навмисне перекручення автором свого мовлення.

При вирішенні класифікаційних завдань на цій стадії судовий експерт може висунути версії щодо рідної мови та освітнього рівня автора тексту документа.

Завершується підготовча стадія дослідження оцінкою результатів вивчення наданих на дослідження матеріалів та плануванням подальших дій відповідно до експертних версій.

Стадія роздільного (аналітичного) дослідження починається з ретельного вивчення наданого на дослідження тексту.

Судовий експерт спочатку встановлює основні характеристики досліджуваного тексту: тема, цільове призначення, його належність до певного функційного стилю мовлення, форма (лист, повідомлення в месенджері, якщо це документ, то чи заява, скарга, стаття та ін.), адресат, характер мовленнєвого спілкування (приватний або офіційний тощо), рівень мовленнєвої, стилістичної, інтелектуальної культури автора тощо.

Дослідженню мають підлягати не лише явні мовні, інтелектуальні структури, але й різні види підтексту: те, що надане в неявній, прихованій формі, у вигляді натяків на ті чи інші факти, події, явища, які можуть бути відомими адресату.

Отже, об'єктом дослідження є не лише вербальні та інтелектуальні структури мовленнєвого повідомлення, але й мовні утворення глибшого характеру, надані в неявній формі, що визначають вибір автором тих чи інших мовних і логічних засобів.

¹¹ Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи / [держ. реєстрація № 1.2.09 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

Також експерт встановлює комунікативну ситуацію тексту, яка характеризується наявністю кінцевої та проміжної мети, мети діяльності й комунікативного акту, де мета діяльності визначає адресата і тему повідомлення, а мета комунікативного акту визначає комунікативний аспект – характер спілкування, форму мовлення, мовні засоби¹².

Далі судовий експерт встановлює належність тексту до певного функційного стилю мовлення.

Встановлення адресата має певні складнощі, оскільки він може бути представлений в закодованій формі. Також адресат може виступати і як конкретна особа, і як певна соціальна, професійна, етнічна, вікова та інші групи осіб або навіть суспільство в цілому (приватний лист, заява, стаття в газету, звернення до громади тощо). Залежно від зазначених чинників, автор добирає певні мовленнєві засоби для вираження своїх думок.

Під час аналітичного дослідження судовий експерт ретельно визначає мовні, стилістичні, логічні ознаки, що відобразилися в писемному мовленні автора. Разом із цим експерт встановлює загальні ознаки навичок мовлення, навичок дискурсивного (логічного) мислення, шляхом встановлення відповідності (або невідповідності) нормам літературної мови.

Рівні розвитку згаданих навичок мовлення судовий експерт встановлює на підставі загальноприйнятої методики статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навичок¹³. Згідно з цією методикою, рівні розвитку мовленнєвих навичок у мовленні автора мають кореляційну залежність. Враховуючи кореляційну залежність цих навичок у досліджуваному тексті, а також на рівні якісного аналізу структурних порушень мовлення, судовий експерт вирішує діагностичне завдання стосовно до того, чи склав текст автор у звичайному (або незвичайному) стані (умовах), а також зі зміною власних ознак мовлення.

При вирішенні класифікаційних завдань експерт на цій стадії встановлює інформативні ознаки мовлення щодо визначення рідної мови автора тексту, місця формування мовленнєвих навичок, освітнього рівня автора, статі, віку та інших характеристик наданого на дослідження тексту, визначення яких має певну послідовність.

Спочатку визначається рідна мова автора, місце формування мовленнєвих навичок (наявність або відсутність мовленнєвих порушень, зумовлених тими чи тими чинниками – вплив іншої мови, діалекту

¹² Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи / [держ. реєстрація № 1.2.09 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

¹³ Методика статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навичок писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.01 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

використовуваної автором мови тощо). Подальшим дослідженням експерт визначає освітній рівень автора (культуру його мовлення). Потім встановлюються класифікаційні ознаки, що визначають стать автора тексту документа, вік, професію тощо.

На завершальному етапі аналітичної стадії дослідження, на підставі аналізу всіх виявлених ознак, у судового експерта має сформуватися загальне уявлення стосовно мовленнєвої поведінки автора в досліджуваній ситуації. Закінчується ця стадія оцінкою результатів дослідження та висунуттям окремих експертних версій, їх уточненням і деталізацією чинників тексту.

Стадія порівняльного дослідження відзначається тим, що судовий експерт зіставляє виявлені в тексті ознаки (при ідентифікаційному дослідженні – зі зразками мовлення певної особи, при класифікаційному дослідженні – з еталонними моделями). На цій стадії експерт враховує дані попередньої аналітичної стадії щодо стилістичної належності досліджуваного тексту, умов його складання, типу, характеру спілкування, рівня мовної, стилістичної, інтелектуальної культури автора, загальних ознак мовленнєвих навичок. Встановлені на аналітичній стадії дослідження інформативні вербальні (лексичні, граматичні тощо) і невербальні (змістові, інтелектуальні) структури, у яких відображаються окремі ознаки мовлення автора, зіставляються з еталонними моделями, наведеними у відповідних методиках та методичних рекомендаціях.

Під час порівняльного дослідження здійснюється перевірка та уточнення версій, висунутих на попередніх стадіях. Експерт складає багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту. Стадія порівняльного дослідження закінчується оцінкою сукупності виявлених окремих ознак мовлення автора та уточненням висунутих раніше версій.

Стадія оцінки результатів порівняльного дослідження та формулювання висновків (синтезувальний етап) є найважливішою під час проведення дослідження. Саме на цій стадії судовий експерт оцінює виявлену сукупність встановлених ознак, їх значущість і достатність для формування певного висновку. Ця оцінка здійснюється з урахуванням усіх чинників досліджуваної ситуації мовленнєвого повідомлення, корегується моделлю ситуації, яка склалася у свідомості судового експерта під час дослідження текстового матеріалу й матеріалів справи.

Коли на вирішення експертові поставлено питання щодо тотожності автора (ідентифікаційне завдання), але у зв'язку з відсутністю або недостатністю наданого на дослідження порівняльного матеріалу він не може вирішити поставлене завдання, судовий експерт у порядку експертної ініціативи, передбаченої законодавством (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України), вирішує питання стосовно до класифікаційних характеристик

автора за умови, що обсяг та інформативність наданого на дослідження тексту дозволяють дійти певного висновку щодо соціально-біографічного «портрета» автора. Проявлена експертна ініціатива може слугувати інформацією для побудови версій стосовно звуження кола підозрюваних осіб при проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Чинні на сьогодні методики ідентифікаційного та класифікаційного дослідження розроблені на матеріалі писемного мовлення, тексти якого виконані в рукописний спосіб; проте в експертній практиці вони застосовуються й для проведення авторознавчої експертизи за текстами інтернет-комунікації, смс-повідомлень тощо. Із дослідженням текстових повідомлень за стенограмами усних повідомлень ситуація значно складніша, оскільки для порівняльного дослідження необхідно, поряд зі зразками писемного мовлення, надавати також стенограми текстів усного мовлення (УМ), з урахуванням відмінностей між писемним та усним мовленням, а також особливостей їх дослідження.

Питання встановлення виконавця тексту, створеного шляхом переписування, має вирішуватися *комплексно з почеркознавчим дослідженням*, так само як і встановлення автора текстового повідомлення – у зв'язку зі складністю оцінки виявлених діагностичних ознак мовлення, багато з яких є характерними для складання тексту під впливом будь-яких «збивальних» чинників, наприклад, у стані емоційної напруженості, страху, зі зміною ознак власного мовлення тощо.

Складнощі частіше виникають у ході дослідження текстів з однаковим рівнем розвитку всіх навичок особи, яка склала (виконала) текст, і наданими зразками. Тому необхідно ретельно досліджувати не лише загальні, а й окремі ознаки, котрі є найбільш інформативними й суттєвими під час оцінки комплексу виявлених ознак мовлення¹⁴.

3.2. Вирішення завдань судово-лінгвістичною експертизою писемного мовлення щодо встановлення автора тексту

Вивчення почерку та писемного мовлення дає змогу скласти соціально-біографічний «портрет» особи в межах комплексного підходу. Одну з відмінних рис цих досліджень становить комплексне використання даних і методів таких галузей знань, як історична філологія, загальна та соціальна психологія, соціальна культурологія, психолінгвістика та ін.¹⁵

¹⁴ Довженко О. В., Гриненко Л. Г., Кузніченко Л. В. та ін. Встановлення автора та виконавця тексту документа, виконаного під диктування або шляхом переписування. Харків : ХНДІСЕ, 2008. 36 с.

¹⁵ Авторське право та авторознавча лінгвістична експертиза у цифрову добу: монографія / О. І. Харитонова, Н. І. Клименко, Є. О. Харитонов, Г. О. Ульянова, Г. І. Григорянц ; за ред. О. І. Харитонової, Н. І. Клименко. Одеса : Фенікс, 2017. 270 с., с. 255

Писемне мовлення, а саме текст як його витвір, відображає особистість у всій багатогранності її властивостей, спрямувань, ціннісних орієнтацій.

Походження людини, місце її народження та проживання, мовне оточення дитячих, молодих, зрілих років, рідна мова (якщо текст виконаний нерідною мовою) можуть обумовлювати певні відхилення в писемному мовленні.

Вік відображається на періодах становлення писемного мовлення, його збагаченні (або зубожінні), на використанні стереотипів, характерних для того чи іншого етапу розвитку соціуму.

Рівень освіти, загальної культури виявляється в багатстві (або бідності) лексичних, граматичних, стилістичних варіантів мовлення, його інтелектуальному наповненні.

Особливості спеціалізації нервової системи, пов'язані зі статевим диморфізмом, визначають перевагу в писемному мовленні тих або інших мовних засобів, розбіжності в його експресивній стороні; тип вищої нервової діяльності відображається в характері емоційної насиченості, динамізмі висловлювання.

Професійна належність автора багато в чому зумовлює рівень та особливості мовної та змістової сторін тексту, співвідноситься зі способом презентації дійсності в наочних образах або абстрактних категоріях, тощо.

Можливості судово-лінгвістичного дослідження писемного мовлення з метою встановлення зазначених вище та інших характеристик автора документа ґрунтуються на тому, що текст документа може розглядатись як проекція індивідуальної мовної системи, або ширше – психомовленнєвої організації особистості, компоненти (психічні властивості) якої знаходяться в певній закономірній взаємодії.^{16 17}

Це набуває особливої ваги тоді, коли необхідно *встановити автора анонімного тексту (повідомлення)*.

За тлумачними словниками, анонім – це автор листа або твору, який приховує своє ім'я. У криміналістиці анонім – це автор, виконавець та розповсюджувач текстів, у яких відсутні явні відомості про особу, котра причетна до їх появи. Проте анонімом може бути і організатор, натхненник (автор задуму) анонімного прояву.

З позиції криміналістики, анонім – це особа (особи), яка (які) виготовляє (автор і виконавець) або розповсюджує анонімні тексти, що

¹⁶ Вул С. М. Особенности методики экспертного решения вопросов о родном языке автора документов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1981. Вип. 23. С. 70–75.

¹⁷ Вопросы судебно-автороведческой диагностической экспертизы: пособие / под ред. С. М. Вула. Киев: РИО МВД, 1984. 132 с.

містять дані про підготовку чи вчинення кримінальних правопорушень, і підлягає (підлягають) розшуку.

Основними джерелами інформації про особу автора-аноніма можуть бути:

- сліди, залишені на місці виготовлення чи розповсюдження анонімних документів (у тому числі віртуальні сліди при поширенні анонімок через Інтернет);
- сліди, що відображають психологічні та соціально-біографічні ознаки аноніма;
- предмети й речі, що їх анонім застосовував для виготовлення документа.

Використання криміналістичних засобів і методів дає змогу працівникові правоохоронного органу розв'язати такі завдання:

- встановити особу аноніма та її місцезнаходження;
- висунути й перевірити розшукові версії;
- об'єктивно оцінити отримані результати оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій;
- глибше та всебічно вивчити особу аноніма, контролювати його дії, поведінку та наміри;
- своєчасно викривати та припиняти небажані дії з боку аноніма.

Одним із засобів встановлення аноніма є дослідження його писемного мовлення. Основна мета цього – встановлення особи аноніма. Для її досягнення необхідним є складання його психофізіологічного портрета («профілю особи»).

Анонімні листи (у тому числі, передсмертні записки) нерідко виконуються в стані вираженого емоційного, негативного ставлення автора до описуваних фактів, що посилює експресивне насичення викладеного тексту. Практика свідчить про те, що під впливом сильного почуття в писемній мові, поряд із вказаними ознаками з'являються й інші. А особа, котра пише нерідною мовою, нерідко вживає лексику, фразеологію рідної мови, якщо вона проживала раніше в діалектному середовищі та вживає діалектні слова.

У практиці оперативних підрозділів щодо розшуку авторів і розповсюджувачів анонімних документів виникає потреба в проведенні почеркознавчих досліджень, коли автор і виконавець рукописного тексту – різні особи, коли про автора немає будь-якої інформації, а також тоді, коли текст анонімного документа виконувався навмисно зміненим почерком.

Особливого значення дослідження письма (писемної мови) набуває у випадках, коли виникає необхідність визначення реальності погрози, що міститься в тексті анонімного повідомлення.

Зіставлення, доповнення, оцінка та використання інформації, що отримана при проведенні оперативно-розшукових заходів і досліджень анонімних документів, сприяє швидкому встановленню аноніма.

В авторознавчих дослідженнях з метою встановлення автора анонімного тексту важливе значення мають синтаксичні ознаки, що стосуються побудови тексту загалом і взаємозв'язку його фрагментів між собою, а також характеризують індивідуальний рівень і своєрідність володіння синтаксисом мови, якою складений текст (загальні й окремі ознаки синтаксичних навичок писемного мовлення). Через конкретні речення реалізуються логічність, зв'язок мислення автора, засоби найбільш адекватного передання його думок, характер аргументації тощо. Ці ознаки найменше піддаються навмисному спотворенню, у зв'язку з чим вони мають важливе значення у встановленні авторства.

При цьому не слід використовувати збіг або розбіжність ознак орфографічних і пунктуаційних навичок, орфографічні ознаки мовлення й ознаки почерку, тому що вони характеризують не лише автора, а й виконавця тексту, тоді як останні можуть бути різними особами.

Класифікаційна діагностика писемного мовлення вирішує питання щодо типологічних, класифікаційних характеристик (властивостей) автора тексту документа на основі спеціальних знань шляхом дослідження тексту та інших матеріалів кримінального провадження, цивільної або іншої справи згідно із законодавством України.

Інформація щодо взаємопов'язаних особистісних властивостей, яка виявляється в мовленнєвій поведінці автора тексту, міститься в структурних особливостях змістової та мовної організації тексту.

Властивості автора – це насамперед психофізіологічні, соціальні, біографічні його характеристики: вік, стать, рідна мова, місце формування мовленнєвих навичок (географічний регіон, уродженцем якого є або на території якого тривалий час мешкав автор), освітній рівень, професія тощо.

Інформація про згадані особисті властивості відображається в діагностичних ознаках писемного мовлення, які виявляються в особливостях мовних і когнітивних (понятійно-сміслових, логічних) структур тексту, що містять відомості про властивості його автора.

У судовій лінгвістиці систематизовані загальні та окремі ознаки мовленнєвих навичок писемного мовлення, ознак, навичок дискурсивного мислення, запропоновані системи ознак інтелектуальних навичок і проведено систематизацію писемно-мовленнєвих помилок.

Положення про стилістичну належність текстів, придатних для авторознавчого дослідження, поширюється й на безпосередні об'єкти класифікаційної діагностики. Разом із тим, на відміну від

ідентифікаційної експертизи, де придатні для дослідження тексти повинні містити не менше 500 словоформ, допустимий обсяг текстів у класифікаційній діагностиці широко варіюється.

Приміром, для встановлення освітнього рівня автора інколи придатні тексти, що включають декілька десятків слововживань. Але нерідко навіть для вирішення цього питання, питань щодо місця формування мовленнєвих навичок автора, його рідної мови, а тим більше його статевої належності, тексти більш значного обсягу не дають змоги знайти підстави для певного висновку, тобто встановити достатній для його обґрунтування комплекс діагностичних ознак писемного мовлення. Усе залежить від інформативності тексту, характеру вирішуваного завдання, можливостей відповідної методики ідентифікаційного або діагностичного дослідження.

Соціально-психологічний профіль автора тексту.

Для органу досудового розслідування та суду можуть становити інтерес, поряд із соціально-біографічним, також психологічний «портрет» автора, інші особистісні якості: його темперамент, переважні риси характеру, наявність (відсутність) стійких патологічних відхилень в психіці, спрямованість інтересів, характер ціннісних орієнтацій, світоглядні, релігійні переконання тощо.

При цьому експерт, обґрунтовуючи висновок, не може використовувати конкретні відомості про автора, наявні у змісті («основній інформації») тексту. Висновок він може обґрунтовувати лише «додатковою» інформацією про автора, що міститься в структурних особливостях тексту, який досліджує експерт.

Питання щодо національності, освітнього рівня автора тексту.

До компетенції експерта входить вирішення питання не про офіційно здобуту освіту автора наданого на дослідження тексту, а лише про рівень культури писемного мовлення, характерний для осіб із відповідною (початковою, базовою середньою, профільною середньою, вищою) освітою. Експерт також не вирішує питання щодо національності автора, а лише щодо його рідної (і/або розмовної) мови.

При встановленні освітнього рівня автора тексту експерт вирішує питання не про офіційно засвідчений певний рівень освіти автора (середній, профільний, вищий тощо), а лише про відповідний рівень культури його навичок писемного мовлення.

Дослідження починається із загального аналізу (і характеристики) змістової та мовної сторін тексту. Потім проводиться аналіз конкретних лексико-граматичних, пунктуаційних, орфографічних структур викладення. Досліджується словниковий склад, багатство/бідність, різноманітність/однотиповість використовуваних лексичних,

синтаксичних, пунктуаційних, стилістичних ресурсів мови. Так, у ході обґрунтування експертних версій про те, що автор тексту – особа з вищою освітою, може наголошуватися, що в логіко-змістовому плані наданий на дослідження текст характеризується структурною оформленістю, логічністю, наявністю та обґрунтованістю розбиття на абзаци, смисловою завершеністю.

У лексичному плані зазначається на значний і різноманітний склад використовуваної лексики, літературне оброблення.

У плані синтаксису відзначається різноманітність використовуваних синтаксичних структур, а в плані пунктуації – багатство і гнучкість пунктуаційної системи, що дозволяє оформлювати повноту вираження смислових і стильових відтінків мовлення.

При вирішенні питання про професійну належність автора тексту доцільно проведення комплексної експертизи – за участю фахівця з певної галузі знань (біології, медицини, історії тощо). Інакше експертові необхідно, наприклад, обмежитися висновком про наявність у досліджуваному тексті мовних засобів, характерних для певної сфери діяльності, вказівкою на те, що автор має до неї певний стосунок тощо.

Основні положення методик встановлення рідної мови, місця формування мовленнєвих навичок та освітнього рівня автора тексту.

Рідна мова – це мова, яку індивід засвоїв у дитинстві шляхом наслідування мові батьків і (або) старших і яка стала першим основним засобом спілкування, формування думки й становлення особистості. Встановлено, що джерелом інформації про рідну мову автора є відхилення мовлення від системи, норми, тезаурусу мови.

Порушенням мовленнєвої системи є недотримання граматичних та орфографічних правил мови, вживання слів у невластивих їм значеннях і зв'язках, невмотивоване використання іншомовної або нелітературної лексики і фразеології.

Порушення норми – це відхилення від прийнятого в писемній формі певної мови вживання слів, словосполучень, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій.

Порушення тезаурусу виявляється у невідповідності використовуваних мовних засобів певній ситуації писемного спілкування (наприклад, наявність розмовної лексики і фразеології в офіційному документі).

При встановленні рідної мови автора тексту дослідження окремих ознак писемного мовлення пропонується починати з диференціації помилок, пов'язаних із порушеннями системи, норми й тезаурусу мови, якою виконаний текст.

Потім виявляються помилки на мовних рівнях: лексичному – використання слів іншої мови (наприклад, спільнокореневих, але по різному оформлених у словотворчому плані, уживання слів певної мови в невластивих значеннях і зв'язках); граматичному – помилки в порушенні порядку слів (у побудові простих і складних речень, уживання відмінкових і родових форм); графіко-орфографічному – помилки, відхилення від графіки й орфографії певної мови.

Наступний етап – з'ясування лінгвістичної природи виявлених помилок, їх зумовленості (незумовленості) фактами української (білоруської, російської або іншої) мови. Аналогічним чином виокремлюються порушення системи, норми й тезаурусу певної мови.

Методика *встановлення місця формування мовленнєвих навичок* українського писемного мовлення автора тексту розглядається як окремий випадок, інколи і як подальший розвиток, логічне доповнення експертної програми вирішення питання щодо рідної (зокрема, української) мови автора тексту.

До помилок, виявлених у досліджуваному тексті і пов'язаних із порушенням системи української літературної мови, належать:

- на лексичному рівні – помилки, пов'язані з уживанням: слів української мови у невластивих їм, порівняно з літературним стандартом, значеннях і зв'язках; лексеми територіального діалекту української мови або іншомовні лексеми; слів, що конструюються на основі словотвірної моделі, не відповідної цьому слову в літературній українській мові тощо;

- на граматичному рівні – помилки, пов'язані з порушеннями в порядку слів, у побудові простих і складних речень, у вживанні службових слів, відмінкових, родових форм тощо;

- на графіко-орфографічному рівні – помилки, пов'язані з відхиленнями від графіки й правил орфографії української мови.

Встановивши наведені помилки, експерт має з'ясувати їх лінгвістичну природу. Виокремлюються відхилення від системи української літературної мови, зумовлені як мовними фактами певного територіального діалекту (говірки) української мови, так і фактами іншої мови. Проте експерт має бути обережним при розподілі помилок, оскільки одні й ті ж помилки можуть траплятися в мові носіїв діалектів і української мови, і російської, і білоруської, і навіть інших слов'янських мов. Тому необхідний ретельний, глибокий, з урахуванням усіх видів контексту, аналіз наданого на дослідження тексту.

Вивчаючи тексти, виконані українською мовою, необхідно враховувати ознаки писемного мовлення, зумовлені впливом різних говірок і діалектів української мови. Ці дані також можна використовувати для криміналістичного дослідження рукописів, виконаних українською мовою, в оперативно-розшуковій роботі для розшуку автора документа.

При встановленні рідної мови автора необхідно звертати увагу також на помилки, пов'язані з внутрішньомовною й міжмовною інтерференцією.

Внутрішньомовна інтерференція відображає специфіку внутрішньомовних системних зв'язків, взаємодію форм (моделей) рідної мови і виявляється переважно в неусвідомленому, неконтрольованому перенесенні навичок побудови одних мовних структур на інші. Наприклад, до найбільш типових внутрішньо-інтерференційних помилок можна віднести порушення, пов'язані з тим, що автор, за аналогією із уже закріпленими в його досвіді моделями мови, переносить засвоєні правила на всі подібні випадки, внаслідок чого виникають форми, не властиві мові тексту.

Міжмовна інтерференція – неусвідомлене, неконтрольоване використання моделей, елементів однієї мови при побудові текстів іншою мовою. Вона може охоплювати практично всі рівні писемної форми мови. Наприклад, на граматичному рівні – неправильне вживання службових слів, відмінкових і родових форм; на семантичному рівні – використання слів (словосполучень) у значеннях і зв'язках не характерних для мови документа; на морфемно-словотворчому рівні – виникнення «гібридних» слів, відсутніх в обох мовах, що контактують.

При цьому слід враховувати соціально-історичні умови функціонування української мови на території нашої держави. Так, соціально-історичні умови функціонування української мови на території України, заселення Слобожанщини упродовж тривалого історичного періоду одночасно і українцями, і росіянами, дало підстави для формування двомовності^{18 19}, а саме українсько-російського білінгвізму. Постійне двомовне середовище призводить до того, що у білінгвів виникає єдиний фонд лексико-граматичних засобів, змішаний механізм породження висловлювань, унаслідок якого носії двомовності навіть у висловлюваннях рідною мовою відчувають вплив контактної мови, що виявляється в значній кількості інтерференційних помилок на різних мовних рівнях²⁰.

Визначити, яка з двох мов у носія російсько-української двомовності є основною і яка з них є головним джерелом інтерференції, досить складно, оскільки у мові двомовного носія інтерференція може відбуватися в обох

¹⁸ Евграфова А. О. Проблема бilingвизма на этнорегиональном уровне (Слобожанщина. Сумская область). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 70–74.

¹⁹ Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа / [держ. реєстрація № 1.2.16 від 29.01.2016] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

²⁰ Черемська О. С. Явища лексичної та граматичної інтерференції в сучасній українській літературній мові (на матеріалі ЗМІ Харківщини ХХІ ст.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 84–87.

напрямах. Усе частіше об'єктом розгляду питання мови на території України є «суржик», властивий носіям змішаного українсько-російського мовлення. В експертній практиці є певні напрацювання щодо встановлення рідної мови автора тексту, виконаного мовою «суржику»²¹.

Але останнім часом спостерігається зростання престижності української мови, як державної, котра активно використовується у сферах ділового і міжособистісного спілкування, в галузі освіти, юриспруденції, засобах масової інформації тощо²². Також узгодження на законодавчому рівні мовного питання сприяє всебічному впровадженню української мови в суспільний простір²³.

Успішне використання діалектних відмінностей української мови, говірок, особливо на лексичному рівні дає експертові підстави припустити навіть місце (область, район, у деяких випадках – населений пункт) проживання розшукованої особи. Поширення діалектів (наріч) і говірок певним чином локалізоване, тобто певною мірою закріплене за конкретними географічними / етнографічними регіонами, що нерідко дозволяє встановлювати місце постійного проживання (або тривалого мешкання) автора наданого на дослідження тексту.

У таких випадках аналізу підлягають: ознаки переважно лексико-фразеологічних та орфографічних навичок писемного мовлення – використання лексики й фразеології, у тому числі діалектизмів, характерних для певної місцевості, а також мовленнєві помилки, зумовлені впливом мови тієї країни, республіки, краю, області, у якій проживав (проживає) автор; варваризмів орфографії, викликаних тими ж причинами.

До вирішення питання про **професійну належність автора тексту** треба підходити з великою обережністю, з урахуванням обмеженості обсягу анонімних текстів, опосередкованого впливу на побудову тексту таких чинників, як тема й мета повідомлення, специфіка функційного стилю мовлення, у якому виконаний досліджуваний документ, а крім цього, і можливості використання особами однієї професії термінів з іншої сфери діяльності.

Лексика, властива представникам «вузьких» спеціальностей, може бути знайома і технічному персоналу, і різним обслуговуючим працівникам.

²¹ Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа / [держ. реєстрація № 1.2.16 від 29.01.2016] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2025)

²² Богданович Г. Ю., Єфімов С. А. Про мову спілкування та національну самоідентифікацію в мультикультурному середовищі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 3–10.

²³ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квіт. 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

Висновки щодо професійної належності автора можуть бути зроблені з огляду на специфіку тезаурусу, навички оформлення, наприклад, ділових документів, типових для певних професій зворотів мови, а також емоцій, пов'язаних із тим або тим змістовим блоком, що включає «модельно-ключові фрази» (ті фрази, котрі мають стійкий зв'язок із визначальним параметром і властиві певній категорії осіб, тобто фрази, які є «стереотипно-конвенційними» і слугують основою для моделювання характеристик особистості).

Встановлення рідної мови (або/і основної розмовної) автора тексту.

Якщо перед експертом було поставлено загальне питання щодо соціально-біографічного «портрета» автора тексту, дослідження слід починати зі встановлення рідної (або/і основної розмовної) мови автора. Для вирішення зазначеного питання експерт досліджує, з використанням відповідних методик, відображені в текстах загальні і окремі ознаки пунктуаційних, орфографічних, граматичних, лексичних, стилістичних навичок писемного мовлення. Особлива увага звертається на характер мовленнєвих помилок, відхилень від норм мови, якою виконано текст документа. У низці випадків можуть виявлятися помилки типові для писемного мовлення монолінгвів та пов'язані або з недостатнім знанням норм літературної мови або з фактом навмисного перекручення писемного мовлення автором тексту.

Під час аналізу характеру лексико-граматичної сторони текстів експерти можуть зазначати, зокрема: вільне використання лексико-синтаксичних засобів російської або української літературної мови, вживання ідіоматичних зворотів, характерних для мови монолінгвів, використання лексико-синтаксичних структур, характерних для писемного мовлення в умовах побутового спілкування тощо.

У таких випадках в синтезувальній частині експертних висновків зазначаються класифікаційні ознаки, що використовувалися при формуванні діагностичного комплексу як підстава для висновку про те, що мова, якою виконано текст документа, є рідною і/або основною розмовною мовою для автора тексту.

Висновок про те, що мова, якою виконано текст, не є рідною для автора, обґрунтовано аргументується наявністю в текстах комплексу мовленнєвих порушень (лексико-граматичного, стилістичного, орфографічного характеру), зумовлених інтерферентним впливом іншої мови.

На питання щодо рідної мови й місця формування мовленнєвих навичок автора тексту експерт може надавати висновки в категоричній та ймовірній формах (як правило, у зв'язку з обмеженим обсягом дослідженого тексту).

Встановлення статі автора тексту

Одним із актуальних питань у судово-лінгвістичній експертизі є *відмінність між чоловічим і жіночим мовленням*. Одна з найважливіших тенденцій, що визначає відмінності чоловічого й жіночого мовлення, відноситься до його емоційної сторони.

Жіночому мовленню властива велика емоційність. У жінок більшою мірою, ніж у чоловіків, розвинена здатність синтезувати складні емоційні стани: їх емоції динамічніші й нерідко змінюються протягом тексту. Часто жінки вводять у текст додаткові об'єкти, щоб зробити описувану ситуацію більш чуттєвою. Вони чутливіші до взаємин між людьми, тому в тексті з'являються вираження емоцій з приводу таких стосунків.

Про емоційну насиченість мовлення жінок можна судити за лексичними засобами мови, емоційний заряд яких закладений в самому їх значенні. Наприклад, уживання семантично «порожніх» слів, що виражають емоції («*страшна черга*», «*жахливі умови*»); використання афектованої лексики («*незвичайний*», «*нестерпний*»); уживання гіпербол («*та я б краще померла, ніж пішла до нього на уклін*»), оцінних висловлювань замість назви особи за прізвиськом (*цей кримінальний авторитет, ця погань*) і засобів, що набувають емоційної маркованості внаслідок їх метафоричного використання (наприклад, «*звір*» стосовно до людини); майже в два рази частіше за чоловіків жінки використовують фразеологізми; включають у розповідь свою особистість, свою оцінку, відношення до обговорюваного.

Про більшу емоційність мовлення жінок (зокрема, дівчат) свідчить значне вживання вигуків, у тому числі тих, що виражають невпевненість. Сюди ж належить частіше, порівняно з мовою чоловіків, використання окличних, питальних речень, риторичних питань і звернень, переважання неповних речень та еліптичних конструкцій.

Згаданими причинами зумовлені й синтаксичні відмінності в мовленні представників двох статей. Для мовлення жінок характерне переважне вживання сурядного синтаксичного зв'язку в реченнях, використання простих або складносурядних речень, які переважно описують події в тій послідовності, у якій вони відбувалися насправді, і це сприяє більшій конкретності викладу.

Водночас у текстах чоловіків описування подій нерідко починається з етапу аналізу, класифікації, часто переважають складнопідрядні конструкції, у тому числі з підрядними, що виражають причинно-наслідкові зв'язки.

Чоловіки рідше використовують у своєму мовленні окличні й питальні речення. У текстах чоловіків зареєстрована нижча частотність неповних речень та еліптичних конструкцій, речень із непрямым порядком слів.

Чоловіки припускаються в текстах значно більшої кількості помилок, ніж жінки, а лексична різноманітність словника у чоловіків вища, ніж у жінок.

Нерідко чоловіки більш схильні до вживання експресивно зниженої, інвективної або обценної лексики, ніж жінки.

Мовлення чоловіків і жінок також вельми розрізняється за тематикою: чоловіки частіше вживають слова, пов'язані з виробництвом, суспільною діяльністю, політикою, спортом тощо, і про це свідчить наявність у їхньому мовленні більшої кількості термінів та професійної лексики; натомість жінки – слова, пов'язані з традиційно жіночою тематикою: особисте життя, сім'я, інтимні стосунки, дім, одяг, квартира, меблі тощо.

Також жінки оперують в мовленні великим набором позначень кольорів, використовують специфічні їх назви, ніж чоловіки, у мовленні яких наявні назви насичених тонів і комбінації з назв основних кольорів.

Встановлення віку автора тексту

У психології виокремлюються три взаємопов'язаних, але таких, що не збігаються один з одним, вікових періодів розвитку людини: хронологічний (паспортний), фізичний (або біологічний) і психологічний.

Розвиток людини в зрілому віці тісно пов'язаний із динамікою її психологічного віку.

Як відзначається в літературі, фізичний вік людини нерідко істотно відрізняється від паспортного.

Психологічний вік може не збігатися з хронологічним, він багато в чому впливає на фізичний, хоча далеко не завжди й не у всьому з ним збігається. Психологічний вік характеризує те, якою людиною себе відчуває й усвідомлює. Людина, відносячи себе до певного віку (відчуваючи або усвідомлюючи себе молодою, зрілою або літньою), орієнтується не стільки на вікові межі, скільки на вміст періоду – специфічну для неї сферу соціальних стосунків, спосіб життя (характер діяльності, інтересів тощо).

При встановленні віку автора тексту експертові слід приділяти серйозну увагу таким аспектам:

- аналіз соціально-психологічної позиції автора стосовно до описуваних об'єктів, котра, як правило, суттєво відмінна в осіб молодого й зрілого, а тим більше літнього віку, тобто характеру і рівню соціальної оцінки обговорюваних подій, явищ, осіб;

- те, що саме в описуваному об'єкті викликає емоційну (оцінну) реакцію;

- на що (або на кого) і як посилається автор при обґрунтуванні своїх тверджень, з якої предметної галузі вони взяті (або кого і як цитує);

- який рівень мислення передбачає використання цих даних тощо.

Згідно з дослідженнями психологів, існують певні вікові особливості сприйняття людини людиною. Іншими словами, в цьому випадку

рекомендується досліджувати особливості інтелектуальних навичок особистості, рівень розвитку яких зазвичай пов'язаний з обсягом і характером життєвого досвіду людини, що, в поєднанні з аналізом її мовленнєвих навичок, дозволяє значно розширити можливості встановлення вікової належності людини.

Необхідно звернути увагу на **дослідження текстів юридичної спрямованості, офіційно-ділового стилю** (позовні заяви, ухвали, рішення, розписки тощо) з метою встановлення автора/виконавця тексту. Дедалі частіше зазначені тексти, які мають певну специфіку складання й шаблонність, стають об'єктами дослідження, що викликає складнощі при проведенні експертизи, оскільки на сьогодні не визначені методичні підходи з метою вирішення такого роду завдань.

Поява методики авторознавчої експертизи з дослідження офіційно-ділових документів надаватиме висновкам експертів більшої аргументованості під час їх оцінки і не викликатиме сумнівів у проведених дослідженнях.

Також експертною практикою обумовлене розроблення методичних принципів вирішення завдань за об'єктами невеликого обсягу (від 5-10 слів), до яких відносяться згадані тексти смс-повідомлень, інтернет-листування тощо.

4. СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПИСМЕНОГО МОВЛЕННЯ: ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ, ЕТАПИ (СТАДІЇ) ПРОВЕДЕННЯ

Завдання семантико-текстуальної експертизи – встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичного забарвлення, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо).

Об'єкт семантико-текстуальної експертизи – як текст (промова), так і його (її) фрагменти, окремі висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо.

Якщо постає завдання здійснити семантико-текстуальну експертизу усномовленнєвого повідомлення (промови, висловлювання), то замовник цієї експертизи разом із цифровим (чи аналоговим) записом промови має надати дослівне текстове відтворення її змісту (стенограму), зроблене власними засобами.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються в межах семантико-текстуальної експертизи:

✓ Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в наданому на дослідження тексті або повідомленні, промові?

✓ Яким є об'єктивний зміст наданого на дослідження словосполучення, речення, тексту, групи текстів, повідомлення, промови?

✓ Чи містяться в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій? Якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження?

✓ Чи міститься в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?

✓ Чи містяться в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові висловлювання образливого характеру щодо певної особи?

✓ Чи є надані на дослідження висловлювання, в яких міститься інформація негативного характеру щодо певної особи (фізичної або юридичної), фактичними твердженнями або оцінними судженнями?

✓ Чи містяться в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові лінгвістичні ознаки пропаганди? Якщо так, то пропаганди чого саме?

✓ Чи міститься в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди?

✓ Чи містяться в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі спонукання до вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?

✓ Чи використані в наданому на дослідження тексті фрагменти іншого конкретного текстового джерела?

✓ Чи містяться в наданому на дослідження тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі погрози щодо вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?²⁴

Однією з важливих проблем взаємодії представників правоохоронних, правозахисних та судових органів і судових експертів за експертною спеціальністю 20.2 «Семантико-текстуальні дослідження» є те, що з боку перших простежується «стійке прагнення підмінити власну правову оцінку (яку вони мають здійснювати) висновками експертів-лінгвістів, при чому не лише щодо змісту текстових матеріалів, а й щодо обставин, умов їх виникнення, поширення, користування тощо. <...> трапляються непоодинокі випадки призначення експертиз за заявами громадян чи протоколами допиту свідків, де особа ААА стверджує, що особа БББ висловила схвально про російську армію, про В. Путіна, що чекає на звільнення від фашистської хунти, і слідчий ставить питання експерту – чи містяться перелічені вище у ст. 436-2 ознаки злочину у висловлюваннях особи БББ. По-перше, протокол допиту свідка є окремим доказом у справі, тоді давайте вже підкріплювати всі протоколи допиту висновками експертів <...> По-друге, переказ чужих слів у таких справах не може бути самостійним об'єктом експертного дослідження. Висновок експерта не буде стосуватися особи БББ, яку підозрюють у вчиненні злочину, про що експерт завжди зазначає. <...> експерт все одно зазначить, що про таке йдеться з чужих слів. Покази треба перевіряти, а не “звалювати” їх підтвердження на експертів. Тим більш, на сьогодні трапляються непоодинокі випадки обмови конкурентів по бізнесу, по політичній чи іншій кар'єрі, випадки обмови з метою розправитися зі стороною певного конфлікту, привласнити чуже майно. <...> Оперативні працівники, слідчі, прокурори знайшли ще один “вихід” для стовідсоткового обвинувачення: посилаючись на проведену ними первинну правову оцінку матеріалів, замовник надає експертові на дослідження вирвані з контексту окремі висловлювання чи письмові речення, при цьому зазначаючи в листі чи постанові, з яких розмови чи листа і т. ін. узяті ці фрагменти. Якщо б у листі чи постанові не вказувалося джерело цитат-фрагментів, то експерт не має права відмовлятися від дослідження окремих речень, висловлювань. В іншому випадку згода експерта на здійснення дослідження без контексту є впевненим кроком до завідомо неправдивого висновку. Експерт має витребувати весь документ, всю промову, щоб об'єктивно дослідити цитати-фрагменти»²⁵.

²⁴ Див. докладніше: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

²⁵ Див. докладніше: Будко Т. Колабораційна діяльність та виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (експертнолінгвістичний аспект). *Лінгвістична експертиза: перспективи та розвиток* (м. Чернігів, 02–04 травня 2023 р.) ; *Лінгвістична експертиза, проблеми та розвиток. Авторознавчі аспекти* (м. Хмельницький, 05–07 липня 2023 р.) : матеріали кругл. столів / за заг. ред. О. А. Гуменського, К. М. Ковальова. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 11–22.

4.1. Етапи (стадії) проведення семантико-текстуальної судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення

Методика проведення семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення також передбачає чотири етапи (стадії):

- 1) підготовчий;
- 2) роздільний (аналітичне дослідження);
- 3) порівняльне дослідження;
- 4) оцінка результатів порівняльного дослідження та формулювання висновків (синтезувальний етап).

На підготовчому етапі (стадії) експерт ознайомлюється з поставленими завданнями, з'ясовує, чи належать вони до компетенції експерта-лінгвіста, і чи можливе їх вирішення з урахуванням сучасних можливостей лінгвістичної експертизи.

Під час вивчення матеріалів справи судовий експерт з'ясовує обставини, що характеризують певну подію з точки зору її значущості або ж конфліктності, – залежно від поставлених завдань.

Необхідно звертати увагу на обсяг матеріалу, мову, якою виконане текстове повідомлення, зміст, цільове призначення, стилістичну належність тексту, характер досліджуваної ситуації мовленнєвого спілкування (нейтральний, конфліктний та ін.).

За результатами такого вивчення можуть бути зроблені висновки щодо можливого вирішення поставлених завдань або неможливості його вирішення через неопрацьованість відповідних методик або через вихід поставленого питання за межі компетенції судового експерта-лінгвіста за експертною спеціальністю 20.2 «Семантико-текстуальні дослідження».

Також на цій стадії експерт, залежно від поставлених завдань, може висунути версії щодо характеру інформації (публічна/непублічна) та наявності лексем (словосполучень, висловлювань), що мають семантику спонукання, образливий характер, обіцянки заподіяти будь-що і т.ін.

Завершується підготовча стадія дослідження оцінюванням результатів вивчення наданих на дослідження матеріалів із подальшим плануванням і перевіркою експертних версій.

На стадії роздільного (аналітичного) дослідження експерт встановлює основні чинники досліджуваної ситуації писемного спілкування: тему, цільове призначення повідомлення, адресата повідомлення, належність слова (висловлювання, тексту) до певного функційного стилю мовлення, форми мовлення (лист, заява, стаття, виступ, інтерв'ю тощо), характер спілкування, рівень культури мовця (мовців), види й форми встановлених лексико-синтаксичних структур, відповідно до поставленого завдання тощо.

Далі експерт виявляє інформативні ознаки, котрі свідчать про певну семантику (обіцянки заподіяти неприємності за невиконання будь-яких дій, наявності/відсутності в тексті акту спонукання адресата до виконання певних дій, погрози та ін.).

Отже, в експерта формується загальне уявлення про мовленнєву поведінку мовця в досліджуваній ситуації, після чого відбувається оцінка комплексу виявлених ознак, висування окремих експертних версій, їх уточнення і деталізація.

На стадії порівняльного дослідження експерт зіставляє виявлені в тексті лексеми (словосполучення), що містяться в наданих на дослідження висловлюваннях, із їх лексичними значеннями, наведеними в лексикографічних джерелах, і співвідносить їх із контекстом повідомлення. На цій стадії перевіряються й уточнюються висунуті раніше версії, а експерт складає багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту. Стадія порівняльного дослідження закінчується оцінюванням сукупності виявленого комплексу ознак та уточненням висунутих раніше версій.

Стадія оцінки результатів порівняльного дослідження та формулювання висновків (синтезувальний етап) є найважливішою під час семантико-текстуального дослідження, оскільки саме на цій стадії експерт оцінює виявлену сукупність ознак мовлення, їх значущість і достатність для формування певного висновку з урахуванням усіх чинників досліджуваної мовної ситуації, коригує модель цієї ситуації, що формується під час дослідження тексту.

4.2. Методи прагмалінгвістики в семантико-текстуальній судово-лінгвістичній експертизі. Прийоми дискурс-аналізу в лінгвістичних дослідженнях цього виду (практика застосування)

Однією із заповорок розбудови правової держави є створення умов для запобігання проявам корупції, однією із форм якої є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що зафіксовано ст. 368 Кримінального кодексу України. Оскільки об'єктом цього злочину є мовленнєві дії, підтвердити чи спростувати їх під час судового процесу може лише експерт-лінгвіст. Цим зумовлена актуальність напрацювання теоретичної й практичної методологічної бази для забезпечення досліджень у кримінальних провадженнях такого типу.

Лінгвістичні експертизи у справах про неправомірну вигоду, за класифікацією Г. А. Черненко, є юридичними судовими «експертизами текстів, що фігурують як доказова база під час судових процесів»²⁶.

Відповідно до Науково методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень,²⁷ такі дослідження є криміналістичними лінгвістичними семантико-текстуальними експертизами, які проводять із метою з'ясування, «чи міститься в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди».

Кримінальний кодекс України передбачає кілька видів злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, зокрема визначених ст. 354. «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368. «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» тощо. У диспозиції всіх цих статей ідеться про мовленнєві дії, які можна кваліфікувати як злочинні: пропозицію, обіцянку, вимагання неправомірної вигоди тощо. Саме щодо наявності чи відсутності таких мовленнєвих дій може призначатися лінгвістична експертиза. Єдине застереження при цьому полягає в неприпустимості з боку судового експерта за експертною спеціальністю 20.2 «Семантико-текстуальні дослідження» надання правової кваліфікації тих чи тих мовленнєвих дій, а саме визначення їх як злочинних або незлочинних.

Кримінальний кодекс України дефінує поняття «вимагання неправомірної вигоди» як «вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, котра надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів»²⁸.

«ВИМАГАННЯ, я, с. Дія за знач, вимагати <...> ВИМАГАТИ, аю, аєш, *недок.* <...> 1. чого, що і без дод. Домагатися чого-небудь примусом, погрозами, насильством. <...> 2. чого, від кого. Очікувати від когось на прояв яких-небудь дій, властивостей, рис, ознак і т. ін. <...> 3. чого, що,

²⁶ Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 220–223. С. 222

²⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

²⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

від кого, зі спол. щоб. Zobov'язувати до чого-небудь, змушувати робити саме так»²⁹.

Вимагання реалізується шляхом використання в діалозі адресантом повідомлення, що є ініціатором комунікативного акту вимагання, від адресата повідомлення, котрий повинен вчинити певні дії, про які йдеться у повідомленні адресанта, директивних мовленнєвих актів³⁰.

ВИМОГА, и, ж. Наполегливі побажання, прохання, виражені в категоричній формі³¹.

У теорії мовленнєвих актів (далі – ТМА) такі акти як основний елемент комунікації поділяється на два класи:

констативи (constative) – висловлювання, що мають істинне значення; перформативи (performative) – мовленнєві акти, які не можуть бути істинними чи хибними (запитання, прохання, обіцянка).

Оскільки кожен мовленнєвий акт (далі – МА) як цілеспрямований вчинок висловлює намір мовця, то істотною характеристикою МА є здійсненість. Поняття здійсненості можна розглядати як свого роду узагальнення поняття істинності, оскільки висловлює відношення МА до реальності.

Виокремлюється п'ять основних *типів мовленнєвих актів*:

1) репрезентативи («поїзд прийшов», можуть оцінюватися за шкалою «істина – брехня»);

2) директиви (акти спонукання);

3) комісиви (акти прийняття зобов'язань, обіцянки тощо);

4) експресиви (акти, які виражають емоційний стан), зокрема формули соціального етикету;

5) декларативи (акти встановлення: призначення посаду, присвоєння звань, імен, винесення вироку).

У структурі МА виокремлюється три складники: локутивний, іллокутивний та перлокутивний. Локутивний акт (locution) є проголошенням членороздільних звуків, організованих згідно зі встановленими в мові правилами. Виражений у цьому проголошенні комунікативний намір мовця перетворює його в іллокутивний акт (illocutionary act). Останній полягає в дії, яку здійснює мовець за допомогою проголошення. Іллокутивний акт може мати вигляд, наприклад, прохання, обіцянки, твердження. Комунікативний намір мовця пов'язаний, як правило, з класом іллокутивних актів.

²⁹ Словник української мови: у 20 томах. Т. 1-14. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010-2025. Т. 2. С. 329.

³⁰ Доценко О. Л. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 45. Том 1. С. 134.

³¹ Словник української мови: у 20 томах. Т. 1-14. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010-2025. Т. 2. С. 342.

Наприклад, спонукання може бути виражене як прохання, пропозиція, вимога, наказ. Ця обставина описується за допомогою поняття іллокутивної сили (*illocutionary force*), яка позначає не лише намір мовця, а й цілу низку чинників, пов'язаних з іллокутивним актом. Зокрема, іллокутивна сила включає в себе інтенсивність вираження наміру, спосіб досягнення комунікативної мети, характер відносин між мовцем і слухачем. Перлокутивний складник МА становить його результат. Зазвичай говорять про перлокутивний ефект – після розпізнавання слухачем локутивного та іллокутивного складників. Перлокутивний ефект може полягати в вербальній, фізичній або ментальній дії слухача. Ще одна характеристика МА – інтенційність. Остання означає спрямованість іллокутивного акту на реальну ситуацію або, іншими словами, на змістовність МА.

Іншими словами, у процесі говоріння мовець одночасно здійснює ще й певну дію, котра має якусь позамовну мету: він запитує чи відповідає, інформує, запевняє або попереджає, признає когось кимось, критикує когось за щось і т.ін.

Мовленнєвий вплив – регулювання адресантом поведінки (фізичної та /або комунікативної), реагування адресата з оперттям лише на засоби мовного коду через активне звернення до нього мовлення – усного або письмового <...> з урахуванням тих чи тих параметрів соціальнокорпоративних зацікавлень; регулювання діяльності одного комуніканта іншим за допомогою мовлення³².

Мовленнєвий вплив ототожнюється із засобом влади, оскільки адресант, опинившись у ситуації впливу, демонструє керування реципієнтом, яке досягається мовою. Визначають мовленнєвий вплив особливі предметні цілі мовця, до яких належить зміна особистого змісту певних об'єктів для реципієнта, перебудова його категоріальних конструктів, вплив на поведінку, зміна його емоційного настрою або психофізіологічних процесів³³.

Компонентами мовленнєвого впливу є суб'єкт впливу, реципієнт – об'єкт впливу, і повідомлення. Одним із головних завдань мовленнєвого впливу є корекція поведінки або думки реципієнта в бажаному для мовця напрямі з урахуванням ситуації спілкування.

До основних аспектів мовленнєвого впливу зараховують вербальний і невербальний. Зокрема, вербальний мовленнєвий вплив реалізується за допомогою мовних засобів, які використовуються для того, щоб

³² Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Том 1. А-Й. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с. С. 142.

³³ Матушевська Н. В. Особливості мовленнєвого впливу. *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу* : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф. пам'яті д-ра філол. наук, проф. Д. І. Квеселевича. Житомир, 2016. С. 53–56.

справити ефект впливу. Їхній правильний вибір, розташування, інтонація, зміст вираження думки забезпечують його ефективність та успішність³⁴.

Директиви – це, традиційно, мовленнєві акти, «ілокутивна спрямованість яких полягає у тому, що вони становлять спробу... з боку мовця досягти того, аби слухач дещо вчинив». Шкала директивності досить велика: від запрошення вчинити певні дії на користь адресата мовлення до агресивного наполягання на тому, аби слухач виконував певні дії, у яких зацікавлений лише адресант³⁵. Ілокутивна мета – намагання адресанта повідомлення домогтися від адресата повідомлення виконання певних дій; зворотня реакція – «слово адресанта – дія адресата»; умови щирості – бажання чи потреба адресанта повідомлення; пропозиційне майбутнє повідомлення – адресат повідомлення у майбутньому виконує певні дії, окреслені прямо чи імпліцитно адресантом.

Л. Аполонова на основі дослідження чи не всіх наявних нині теоретичних розробок із теорії мовленнєвих актів виокремила 13 типів директивів, такі як: «1) наказ; 2) вимога; 3) заборона; 4) погроза; 5) вказівка (розпорядження); 6) інструкція, 7) прохання; 8) благання 9) порада; 10) дозвіл; 11) застереження; 12) запрошення; 13) пропозиція». Усі ці види директивних мовленнєвих актів мають спільну ознаку: «наявність спрямованого волевиявлення з боку мовця (іллокутивної сили спонукання згідно з термінологією ТМА)»³⁶.

Окрім універсальних класифікацій директивних мовленнєвих актів, мовознавці також пропонують їх типології у певних дискурсах. Наприклад, у юридичному реалізуються такі види директивів: 1) ухвали, що мають зобов'язальний, дозвільний або рекомендаційний характер; 2) етикетно-ритуальні висловлення; 3) директиви, зорієнтовані на з'ясування обставин судової справи; 4) висловлення, покликані організувати комунікативну взаємодію мовців, вилучити з неї все, що не стосується справи. Такі директиви можуть мати прохальний чи категоричний характер³⁷.

На мовному рівні директиви виражаються за допомогою спеціальних мовних маркерів: 1) імперативні висловлення з дієсловом-присудком у

³⁴ Матушевська Н. В. Особливості мовленнєвого впливу. *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу* : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф. пам'яті д-ра філол. наук, проф. Д. І. Квеселевича. Житомир, 2016. С. 53–56. С. 55.

³⁵ Доценко О. Л. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 45. Том 1. С. 134.

³⁶ Аполонова Л. А. Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 265 с., С. 90.

³⁷ Див. докладніше: Доценко О. Л. Ілокутивні характеристики мовлення учасників судового процесу (на матеріалі мовлення суддів). *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : Знання України, 2008. С. 141–151.

формі наказового способу, напр.: «Вам конкретно було задано питання, і ви конкретно давайте на нього відповідь»; 2) перформативні висловлення – використання у висловленнях лексем зі значенням ‘просити’, ‘наказувати’, ‘зобов’язувати’, ‘забороняти’ тощо, напр.: «Микола Іванович, прошу Вас мати терпіння». Окреслені лексеми можуть виконувати функцію предиката модусу в об’єктно-з’ясувальних висловлень, де пропозитивний елемент описує дію, яку реципієнт має виконати; 3) риторичні запитання з директивним значенням, напр.: «Для чого нам коментувати, скільки представників чи народних депутатів голосувало за цей закон? Нам це все відомо»; 4) директиви можуть виражатися засобами, типовими для інших ілокутивних актів. Так, розповідні речення з дієсловом-присудком у формі дійсного способу (переважно минулого часу першої особи однини чи множини), напр.: [суддя:] *Я Вам дав право задати запитання.* [учасник процесу:] *Дякую. Останній вопрос.* Такі директиви мають високий ступінь категоричності та використовуються в ситуаціях емоційної напруги учасників спілкування, викликані їх конфронтацією³⁸.

Отже, застосування методів прагматичного та комунікативного аналізу текстів, наданих на експертизу, уможлиблює встановлення наявності чи відсутності директивних мовленнєвих актів зі значенням вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої особистої вигоди.

Інші методи у справі про вимагання хабара (саме такий термін використовувався у значенні «неправомірна вигода» у Кримінальному кодексі України 1960 року) свого часу застосувала Т. Литвин. Ішлося про інкримінування співробітникові ДАІ Г. отримання хабара від Л. на підставі юридичної оцінки інформації, яку містять у собі фонограми їх розмов. З-поміж запитань, на які давав відповідь експерт, нашу увагу привертає таке: «Чи не має мовлення Л. за своїм змістом у частині, котра стосується прохання Г. дістати передню панель до автомобіля («торпеду»), а також у частині, котра стосується передавання Г. 300 доларів США в обмін на повернення Л. посвідчення водія, ініціативний, інспіруючий характер?»³⁹. Аби відповісти на таке запитання, експертові необхідно було проаналізувати його комунікативну організацію: «У частині діалогу, що стосується пропозиції Г. від імені Л. суми 300 доларів, мовлення Л. має ініціативний, інспіруючий характер. У частині діалогів, що стосуються передньої

³⁸ Доценко О. Л. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2021. Вип 45. Том 1. С. 134.

³⁹ Литвин Т. Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку ХХІ ст. *Право України.* 2001. № 1. С. 111.

панелі до автомобіля («торпеди»), мовлення Л. та Г. має почергово ініціативний і реактивно-пасивний характер, Л. проявляє більше ініціативи, а мовлення Г. має також і характер прохання. Щодо посвідчення водія немає можливості охарактеризувати мовлення Л. чи Г. ні як ініціативну, ні як реактивно-пасивну»⁴⁰. Застосована методика лінгвістичної експертизи, на думку дослідниці, уможливила об'єктивну оцінку комунікативної ситуації, що вплинуло на рішення суду. Натомість використання прийомів смислового аналізу фрагментів тексту, наданих для експертної лінгвістичної оцінки, було недостатнім для встановлення істини.

В Україні криміналістичні лінгвістичні семантико-текстуальні експертизи в судових справах про вимагання неправомірної вигоди проводяться відповідно до Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України. Оскільки об'єктом таких досліджень є усне мовлення, під час їх проведення ефективним видається застосування прагмалінгвістичних і комунікативних прийомів, зокрема аналіз директивних мовленнєвих актів, у яких реалізуються стратегії вимагання. Проте не можна залишати поза увагою й інші методи лінгвістичного аналізу мовлення, які мають бути апробовані з метою засвідчення їх ефективності.

⁴⁰ Литвин Т. Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку ХХІ ст. *Право України*. 2001. № 1. С. 112.

5. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗАКОНОПРОЄКТІВ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У практиці лінгвістичного експертування доволі частими є запити на уточнення значень лексем і словосполучень у тексті того чи іншого нормативно-правового акта, здійснювані в межах судового провадження й на запит установ та організацій. Вони спричинені здебільшого мовною недосконалістю українського законодавства, а тому актуальною є організація системного лінгвістичного дослідження законопроектів, напрацювання відповідної методологічної бази. Семантико-текстуальні дослідження також проводяться на запит установ та організацій, які в правозастосовній діяльності часто потребують уточнення змісту нормативно-правових актів.

У таких ситуаціях експертові потрібно бути неупередженим і вміло застосовувати прийоми лінгвістичного аналізу мовних явищ, оскільки, як показує досвід, замовники часто вдаються до маніпуляцій у формулюванні запитань, які можуть «підштовхувати» експерта-лінгвіста до не завжди правильного висновку. Запорукою об'єктивності тут можуть бути лише висока лінгвістична компетентність фахівців, що виконують юридично-лінгвістичні дослідження текстів законопроектів та чинних нормативно-правових актів.

З-поміж такого типу досліджень лінгвістам найчастіше доводиться виконувати семантико-текстуальні дослідження писемного мовлення (тексту нормативно-правового акта), завданням якого є встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень.

Для з'ясування змісту досліджуваних понять змісту словосполучень у контексті нормативно-правового акта варто використовувати академічні тлумачні словники, як-от: Словник української мови: в 11 томах (СУМ–11, 1970–1980) та Словник української мови: у 20 томах (СУМ–20, 2015–2018), у яких кодифіковано лексичні норми сучасної української літературної мови.

Прийоми лексико-семантичного аналізу висловлень варто поєднувати з компонентним та контекстуальним дослідженням, коли йдеться про особливості потрактування лексем та/чи словосполучень у контексті певного документа.

Потреба в з'ясуванні значення може стосуватися лексем, що є не лише самостійними частинами мови, а й службовими, здебільшого сполучників. У таких дослідженнях потрібно враховувати визначення, наведені в академічних тлумачних словниках. Наприклад, відповідно до визначення, наведеного у 20-томному Словнику української мови, сполучник *і* (*й, та*), реалізуючи відтінки основного єднального значення, вживається для поєднання в інтонаційне ціле двох слів, що виражають

єдине поняття, напр.: *батько й мати – батьки, літом і зимою – постійно, там і тут – скрізь*. Такий відтінок значення реалізують за умови поєднання сполучником *і (й, та)* лексем-антонімів. Розділовий сполучник *або* має більш конкретне значення й уживається «на означення того, що з ряду перелічуваного можливе тільки одне» (СУМ–20) чи «на означення того, що предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими» (СУМ–20), як-от: гіпотеза норми права, визначеної ст. 334 «Порушення правил міжнародних польотів» Кримінального кодексу України, умовою вчинення відповідного злочину визначає «вліт в Україну або виліт з України», тобто одноразову дію, що полягає в незаконному перетині кордону на літаку.

6. ОЦІНКА ВИСНОВКУ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В ДОКАЗУВАННІ

Основною метою оцінки висновку експерта є визначення його доказової сили, можливості використання для встановлення фактичних обставин кримінального провадження, для чого необхідно визначити його належність, а також виявити його цінність в системі доказів у справі.

Висновок експерта відрізняється від усіх інших доказів тим, що він ґрунтується на даних науки й постає як результат дослідження вже зібраного у кримінальному провадженні доказового матеріалу. Тому він є самостійним джерелом судового доказу, і кримінальне процесуальне законодавство встановлює специфічний порядок (умови) його отримання й оцінки, що відрізняє його від інших джерел доказів.

Водночас висновок експерта не має жодних переваг перед іншими джерелами доказів, і його доказове значення визначається в кожному конкретному випадку при критичній його оцінці поряд з іншими зібраними в провадженні матеріалами.

Відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України, слідчий (суд) *за своїм внутрішнім переконанням*, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, *оцінюють* кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Зокрема, в ході оцінки допустимості висновку експерта слід з'ясувати його придатність за формою й можливістю, згідно з вимогами закону, використання в процесі доказування. Допустимість висновку експерта передбачає належного суб'єкта експертизи, процесуальну придатність її об'єктів, дотримання процесуального порядку призначення і проведення експертизи.

Внутрішнє переконання як для судді (слідчого), так і для експерта повинно ґрунтуватися на об'єктивних фактах і бути передусім обов'язковою умовою формування проміжних умовиводів, і ухвалення на їх основі кінцевих рішень.

Щоб перевірити достовірність, спочатку потрібно проаналізувати сам висновок експерта (всі його зв'язки з іншими доказами у справі), зміст і структуру, внутрішню логіку документа експерта. Сюди входить аналіз того, наскільки надійною є застосована експертом методика, наскільки висновок експерта підтверджується проведеними ним дослідженнями, визначення його правильності і доказового значення.

Щоб правильно використовувати в доказуванні факти, встановлені експертом, слідчий і суд повинні аналізувати зміст усього висновку експерта, а не лише його висновки. Усі дані, з яких складається висновок експерта, підлягають критичному розглядові слідчим або суддею.

Оцінка висновку судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення починається з перевірки дотримання вимог процесуальних законів, що стосуються призначення та проведення експертиз.

Важливим моментом оцінки є встановлення, чи справді потрібні були спеціальні знання для встановлення якихось фактів за справою; чи всі необхідні питання були поставлені експертові й чи на всі поставлені запитання він дав відповідь; чи дотримані вимоги відповідної статті законодавства, що передбачає порядок процесуального оформлення речових доказів у провадженні; чи проведено дослідження в межах предмета цієї експертизи; чи не вийшов експерт за межі своїх повноважень та компетенції; чи попереджений він про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Також необхідно звернути увагу на те, чи мав експерт змогу ознайомитися з матеріалами провадження, що належать до предмета експертизи.

Слідчому (суду) необхідно з'ясувати, чи використовував експерт, вирішуючи класифікаційне завдання, розроблені й апробовані експертні методики, чи правильно мотивував їх застосування в процесі дослідження.

Висновок експерта повинен оцінюватися з точки зору логічної правильності висунутого експертом зв'язку між даними науки, з яких експерт виходив, та встановленими фактами. Тобто слід звертати увагу на те, наскільки логічно й послідовно викладені результати дослідження.

Вивчаючи хід дослідження в класифікаційній судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення, слідчий (суд) повинен уважно вивчити ознаки писемного мовлення, взяті до уваги експертом при обґрунтуванні висновку, їх сукупність, і по змозі дати оцінку значущості сукупності ознак, покладених в основу висновку. Наприклад, якщо в експертизі надається певний висновок щодо статевої належності автора документа, однак наведена сукупність не включає (або включає в малому обсязі) ознаки лексичних навичок, у слідчого (суду) можуть виникнути серйозні сумніви в обґрунтуванні висновку експерта. Діагностична інформація стосовно статі автора тексту міститься переважно у використаних автором наданого на дослідження тексту лексичних навичках писемного мовлення; наявність ознак іншого характеру є недостатнім для обґрунтування певного висновку.

Необхідно з'ясувати, чи використав експерт при встановленні загальних ознак (ступінь розвитку) мовленнєвих навичок писемного мовлення також кількісні критерії їх виокремлення, що є однією з вимог методики експертизи й сприяє об'єктивізації дослідження.

Ступінь переконаності експерта в даних ним висновках виявляється в категоричній або ймовірній формах.

Категорична форма означає такий ступінь переконаності експерта, який виключає інші рішення з поставленого питання⁴¹. Висновки експерта-лінгвіста щодо групової належності автора документа, одержані на основі використання апробованої методики, можуть виступати в категоричній формі, якщо на дослідження надані тексти, в яких з достатньою повнотою відобразились ознаки, що характеризують досліджуваній класифікаційний параметр особи, що, наприклад, має місце при встановленні рідної (і/або основної розмовної мови), освітнього рівня автора документа (точніше – відповідного рівня культури його писемного мовлення).

Ймовірна форма виражає такий ступінь переконаності експерта, який дозволяє дійти хоч і обґрунтованого, проте лише передбачуваного висновку. Така форма висновків має місце у класифікаційній судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення. Це може бути пояснено, з одного боку, обмеженим обсягом і недостатньою інформативністю наданих на дослідження текстів. З іншого боку (наприклад, при встановленні рідної мови й статі автора тексту), ймовірна форма експертного висновку пояснюється можливостями відповідної методики, зокрема тим, що не можна не враховувати фактів автономного білінгвізму або полілінгвізму (однакове володіння декількома мовами), або можливістю властивій авторові нетрадиційної сексуальної орієнтації, тяжіння до певного психотипу, протилежної статі. Проте самі достовірно встановлені обставини, які слугували основою для ймовірного висновку, можуть також використовуватися як докази.

Будь-яка форма висновків має бути точно й конкретно викладена. Нечіткість, невизначеність формулювань створюють серйозні труднощі в оцінці та використанні висновку експерта, знижують або знецінюють його значення.

Для правильної оцінки результатів судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення слідчому (суду) необхідно знати, у яких випадках експерт має право відмовитися від відповіді на поставлене питання, тобто повідомити про неможливість надати висновок.

⁴¹ Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–48.

Відмова від надання висновку в судово-лінгвістичній експертизі може мати місце, якщо:

- спірний текст непридатний для вирішення вказаного слідчим завдання, складається з украй обмеженого мовного матеріалу (малий обсяг тексту);

- для вирішення поставленого питання відсутня науково розроблена методика;

- питання, поставлене на вирішення експертизи, не належить до компетенції експерта-лінгвіста.

Саме після наведеної перевірки основних моментів формальної й змістової сторін висновку судово-лінгвістичної експертизи слідчий приступає до реалізації завершального етапу аналізу його наукової достовірності – оцінки його по суті в сукупності з іншими доказами у кримінальному провадженні. У разі виявлення суперечностей необхідно з'ясувати їх причину. Оскільки за допомогою експертизи нерідко перевіряється достовірність інших доказів, необхідно визначити, чи є висновки експерта наслідком недостовірності тих або тих доказів / недостовірності самого висновку. З цією метою можуть бути проведені нові процесуальні дії, спрямовані на перевірку як висновків експерта, так і доказів, що суперечать їм.

7. МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сьогодні поширеними об'єктами лінгвістичного дослідження все частіше стають полікодові (креолізовані) тексти, які поєднують у собі вербальні й невербальні (іконічні або зображальні) засоби передачі інформації. До них належать плакати, листівки, білборди, що містять тексти агітаційного характеру, заклики тощо. Мовознавці, аналізуючи вербальний та візуальний компоненти креолізованого тексту, наголошують на здатності «передавати великий обсяг інформації в компактній формі, збільшуючи тим самим інформаційну місткість текстів полікодового характеру»⁴².

В експертній практиці креолізовані тексти сприймаються як складне текстове утворення, у якому поєднуються вербальні (словесні) та невербальні (у даному разі – візуальні) елементи.

Це, як правило, роздруківка скріншоту зі сторінки в соціальній мережі з дописом (пост у мережі Інтернет), який проілюстровано (фото)зображенням (його опис) і являє собою складне текстове утворення, у якому поєднуються вербальні (словесні) та невербальні елементи, де об'єктивний зміст тексту встановлюється лише в сукупності з аналізом фотоілюстрації.

Також при авторознавчому дослідженні писемного мовлення можливо вирішувати завдання з ідентифікації особи автора за текстами смс-повідомлень. Окрім цього, досліджуючи писемне мовлення, експерти-лінгвісти встановлюють соціально-демографічний портрет автора тексту.

У судовій лінгвістиці проведення комплексних досліджень є також актуальним. При цьому об'єктами дослідження є тексти виступів, зафіксованих на відеоносіях. Для проведення лінгвістичної експертизи за наведеними об'єктами надаються стенограми текстів або ж іноді дослідження проводяться в межах комплексної судової експертизи відео-, звукозапису та судової лінгвістичної експертизи. За текстовим відтворенням усного мовлення експерт-лінгвіст встановлює об'єктивний зміст інформації, зафіксованої на наданому слідством носії інформації, вирішує чи містяться в тексті висловлювання, виражені у формі, наприклад, погроз, адресованих певній особі.

Комплексні психолого-лінгвістичні дослідження – це невивчений напрямок у сфері семантико-текстуальних досліджень, і дотепер немає будь-яких суттєвих теоретичних і методичних напрацювання щодо вирішення комплексних психолого-лінгвістичних завдань. Вирішуючи

⁴² Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2016. Вип. 43. С. 163–169.

питання про те, «чи містяться серед висловлювань особи, представленої як гр. Т. на відеозапису програми такі, що спрямовані на формування у громадян України негативного ставлення до окремих представників влади або уряду в цілому?», лінгвіст, який перший проводить дослідження, має встановити наявність в аналізованих висловлюваннях негативної інформації (зокрема оцінної) про явища, осіб або події, зазначені в його змісті. А в разі, якщо такі відомості мають місце, психолог з'ясовує, чи спрямовані вони на формування в адресата негативного ставлення до відповідних явищ, осіб або подій. Шляхом ретельного експертного аналізу лінгвіст встановлює, що інформація в тексті має негативний характер. Поряд із цим зазначається, у якій формі подається інформація. Аналізуючи висловлювання, виділені лінгвістом, психолог аналізує визначену комунікативну ситуацію й робить висновок щодо можливості/неможливості формування в аудиторії негативного ставлення до певної події, інформації тощо.

Проблема спричинення шкоди інформаційній безпеці держави також стає предметом дослідження комплексної психолого-лінгвістичної експертизи й потребує розробки методичних рекомендацій та методик експертного дослідження.

Останнім часом особливої ваги в роботі судових експертів-лінгвістів як авторознавчого, так і семантико-текстуального напрямів набуває залучення до дослідження писемних текстів даних корпусної лінгвістики.

Корпусна лінгвістика як галузь прикладного мовознавства займається визначенням загальних принципів побудови, обробки та експлуатації даних лінгвістичних корпусів (корпусів текстів) із використанням сучасних комп'ютерних технологій, розробленням методики збору реальних мовних явищ – писемних та усних текстів, а також способів їх збереження та аналізу. Корпус текстів – значний за обсягом, представлений в електронному вигляді, уніфікований, структурований, розмічений, філологічно компетентний масив мовних даних, створений для вирішення конкретних лінгвістичних завдань⁴³.

Зазвичай наявних у науковому обігу словників вистачає для задоволення більшості дослідницьких потреб судового експерт-мовознавця. Проте трапляються випадки, коли не лише для більш поглибленого аналізу семантичних та граматичних характеристик тієї чи іншої лексеми, а й для пошуку потрібного слова наявні лексикографічні джерела не є достатніми. І тоді експерт має звертатися до корпусу текстів,

⁴³ Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики: навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 9.

аби знайти відповіді на питання, яке виникло в ході проведення експертного дослідження.

Оскільки тексти, які надають на дослідження судовим експертам, написані як українською, так і російською мовою, то до роботи слід залучати дані як корпусу української, так і корпусу російської мови.

Найбільш інформативним корпусом української мови є Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) (М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017-2024; URL: uacorpus.org), а російської – національний корпус російської мови (<https://ruscorporu.ru/en>).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авторське право та авторознавча лінгвістична експертиза у цифрову добу: монографія / О. І. Харитонова, Н. І. Клименко, Є. О. Харитонов, Г. О. Ульянова, Г. І. Григорянц ; за ред. О. І. Харитонової, Н. І. Клименко. Одеса : Фенікс, 2017. 270 с.
2. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47–64.
3. Ажнюк Л. Конфліктний медійний текст як об'єкт лінгвістичної експертизи. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 27. С. 18–32.
4. Аполонова Л. А. Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 265 с.
5. Атаманчук В. М., Юсупов В. В. Термінологічний апарат криміналістики та судової експертизи: розвиток категорії криміналістичні знання. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, А. А. Саковський, Б. Є. Білозьоров та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 25–29.
6. Богданович Г. Ю., Єфімов С. А. Про мову спілкування та національну самоідентифікацію в мультикультурному середовищі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 3–10.
7. Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ : Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2020. 55 с.
8. Будко Т. Колабораційна діяльність та виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (експертнолінгвістичний аспект). *Лінгвістична експертиза: перспективи та розвиток (м. Чернігів, 02–04 травня 2023 р.)* ; *Лінгвістична експертиза, проблеми та розвиток. Авторознавчі аспекти (м. Хмельницький, 05–07 липня 2023 р.)* : матеріали кругл. столів / за заг. ред. О. А. Гуменського, К. М. Ковальова. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 11–22.
9. Будко Т. В. Теоретичні аспекти експертної методики кримінально-правової оцінки інформації, яка міститься в текстах мовних повідомлень. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 2013. Вип. 58(1). С. 212–224.

10. Вул С. М. Криміналістическе исследование признаков письменной речи. Киев : РИО МВД, 1979. 44 с.
11. Вул С. М. Особенности методики экспертного решения вопросов о родном языке автора документов. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 1981. Вип. 23. С. 70–75.
12. Голобородько К. Лінгвістична експертиза тексту: юридичний та мовний аналіз. *Український світ у наукових парадигмах*. 2020. Вип. 7. С. 11–17.
13. Гуменський О. А. Хахановська О. В. Семантико-текстуальна експертиза як одна з форм використання спеціальних знань для кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинюваних вербальним способом. Ситуативний контекст та інтенція мовця. *Криміналістичний вісник*. №1(41). 2024. С. 76–83.
14. Дідушок Н. Я., Сопіна К. В. Лінгвістична експертиза мовлення в Україні та за кордоном. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. Вип. 1(25). С. 8–14.
15. Довженко О. В., Гриненко Л. Г., Кузніченко Л. В. та ін. Встановлення автора та виконавця тексту документа, виконаного під диктування або шляхом переписування. Харків : ХНДІСЕ, 2008. 36 с.
16. Доценко О. Лінгвістичні експертизи в дискурсі правозастосування. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 48, С. 45–52. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.6>.
17. Доценко О. Лінгвістична експертиза законопроектів як запорука якості норм права. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 20. Том 1, С. 15–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.2>.
18. Доценко О. Л. Ілокутивні характеристики мовлення учасників судового процесу (на матеріалі мовлення суддів). *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : Знання України, 2008. С.141–151.
19. Доценко О. Л. Лінгвістична експертиза нормативно-правових актів: проблеми термінотворення. *Українська термінологія: традиції та новації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю кафедри української мови та культури факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ, 16 квітня 2024 р.) ; за заг. ред. С. В. Литвинської. Київ : Талком, 2024. С. 23–26.
20. Доценко О. Л. Лінгвістична експертологія в системі підготовки студентів-філологів. *Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 154–156.
21. Доценко О. Л. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного

дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 45, Том 1, С. 134.

22. Доценко О. Л. Дискурс-аналіз у дослідженні вербальних злочинів: урахування чинника адресанта. *Сучасна філологія: теорія та практика* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Нац. акад. СБУ, 2024. С.29–31.

23. Евграфова А. О. Проблема билингвизма на етнорегіональному рівні (Слобожанщина. Сумська область). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 70–74.

24. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики: навчальний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. 142 с.

25. Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. Вип. 43. С. 163–169.

26. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи / [держ. реєстрація № 1.2.18 від 14.02.2020] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

27. Загально-методичні положення судової лінгвістичної експертизи / О. В. Довженко, Г. В. Логвіна, С. В. Кузнецова та ін. Харків : ХНДІСЕ, 2011. 44 с.

28. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Том 1. А-Й. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.

29. Івасишин Т. М., Кравчук Л. В. Семантико-текстуальна експертиза у статтях Кримінального кодексу України, підслідних СБУ. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 4(22). С. 174–186.

30. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 115–119.

31. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2003. 500 с.

32. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

33. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

34. Литвин Т. Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку ХХІ ст. *Право України*. 2001. № 1. С. 110–113.

35. Матушевська Н. В. Особливості мовленнєвого впливу. *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу* : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф. пам'яті д-ра філол. наук, проф. Д. І. Квеселевича. Житомир, 2016. С. 53–56.

36. Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа / [держ. реєстрація № 1.2.16 від 29.01.2016] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

37. Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру в писемному мовленні / [держ. реєстрація № 1.2.17 від 23.03.2018] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

38. Методика проведення криміналістично-текстологічного дослідження документів (частина 1) / [держ. реєстрація № 1.2.13 від 05.06.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

39. Методика проведення криміналістично-текстологічного дослідження документів (частина 2) / [держ. реєстрація № 1.2.14 від 05.06.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

40. Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів / [держ. реєстрація № 1.2.19 від 14.02.2020] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

41. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди / [держ. реєстрація № 1.2.22 від 07.03.2024] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

42. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвого акту «погроза» / [держ. реєстрація № 1.2.21 від 28.04.2023] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

43. Методика статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навиків писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.01 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

44. Методичні принципи судово-авторознавчого дослідження тексту документа залежно від його структури й обсягу / [держ. реєстрація № 1.2.10 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз :

офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

45. Неідентифікаційні дослідження у судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.07 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

46. Вопросы судебно-автороведческой диагностической экспертизы: пособие / под ред. С. М. Вула. Киев: РИО МВД, 1984. 132 с.

47. Питання українського правопису : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 трав. 2019 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text>

48. Про внесення змін до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.03.2023 № 181. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39778?an=2>

49. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квіт. 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

50. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

51. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 3 берез. 2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#n223>

52. Радецька В. Сучасні напрями розвитку лінгвістичної експертизи усного мовлення. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. 396 с.

53. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

54. Словник української мови: у 20 томах. Т. 1-14. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010-2025.

55. Судово-авторознавча експертиза / [держ. реєстрація № 1.2.06 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

56. Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи / [держ. реєстрація № 1.2.09 від 06.02.2009] : Реєстр методик

проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

57. Теоретичні і методичні питання криміналістичного дослідження писемного мовлення / [держ. реєстрація № 1.2.02 від 06.02.2009] : Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua>

58. Черемська О. С. Явища лексичної та граматичної інтерференції в сучасній українській літературній мові (на матеріалі ЗМІ Харківщини ХХІ ст.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2006. Т. 19(58). № 2. С. 84–87.

59. Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 220–223.

60. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

61. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–48.

62. Юсупов В. В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2023. С. 482–486.

АВТОРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Авторознавча експертиза призначається з метою ідентифікація автора тексту.

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також діагностичні завдання (щодо умов, особливостей складання тексту, факту викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо).

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються авторознавчою експертизою:

Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?

Чи є певна особа автором декількох різних текстів?

Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?

Чи даний текст складений кількома авторами?

Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом?

Якою є основна мова спілкування певної особи – автора даного тексту?

Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи - автора даного тексту?

Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів?

Чи складено текст документа особою самотійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування?

Чи складений текст документа з перекручуванням ознак писемного мовлення?

Авторознавчою експертизою можуть вирішуватися також інші питання.

СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Семантико-текстуальною експертизою писемного мовлення (текстів) *вирішуються завдання* із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах, їх стилістичного забарвлення, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто **вирішення питань** мовленнєвого характеру, **не пов'язаних** із встановленням фактичних даних про автора.

Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань, відповідає на питання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до певних дій (вказується, яких саме дій), погрозу, пропозицію, обіцянку або надання, прийняття, спонукання до надання будь-якої вигоди (вказується, яких саме дій) тощо.

Висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються у межах семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення:

Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в тексті або повідомленні, промові, що підлягають дослідженню?

Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів, повідомлення, промови?

Чи містяться у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій? Якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження?

Чи міститься у тексті, повідомленні, промові інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання образливого характеру щодо певної особи?

Чи є висловлювання, в яких міститься інформація негативного характеру щодо певної особи (фізичної або юридичної), фактичними твердженнями або оцінними судженнями?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові лінгвістичні ознаки пропаганди? Якщо так, то пропаганди чого саме?

Чи міститься в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі спонукання до вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?

Чи використані в зазначеному тексті фрагменти іншого конкретного текстового джерела?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі погрози щодо вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?

Під час проведення семантико-текстуальної експертизи мовлення можуть вирішуватися й інші питання.

**ВИСНОВКИ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ЩОДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
(витяги)**

*1. Судово-лінгвістична експертиза щодо трактування змісту норми
Податкового кодексу України*

Об'єкт дослідження

Мовне оформлення норми права, викладеної у першому параграфі ст. 120-1 Податкового кодексу України.

Методи дослідження

Лексико-семантичний аналіз висловлень, компонентний аналіз лексем, аналіз лексико-семантичної структури висловлення, контекстуальний аналіз.

Питання для дослідження

Чи підтверджується наявність неоднозначності (множинності) трактування змісту першого пункту статті 120-1 Податкового кодексу України стосовно прав та обов'язків платників податків, про які у ньому йдеться?

120⁻¹ 1. Порушення платниками податку на додану вартість граничного строку, передбаченого статтею 201 цього Кодексу, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних (крім податкової накладної/розрахунку коригування, складеної на операції з постачання товарів/послуг, що звільняються від оподаткування податком на додану вартість; податкової накладної/розрахунку коригування, складеної на операції, що оподатковуються за нульовою ставкою; податкової накладної, складеної відповідно до пункту 198.5 статті 198 цього Кодексу у разі здійснення операцій, визначених підпунктами "а" - "г" цього пункту, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної; податкової накладної, складеної відповідно до статті 199 цього Кодексу, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної; податкової накладної, складеної відповідно до абзацу одинадцятого пункту 201.4 статті 201 цього Кодексу, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної) тягне за собою накладення на платника податку на додану вартість, на якого відповідно до вимог статей 192 і 201 цього Кодексу покладено обов'язок щодо такої реєстрації, штрафу в розмірі...

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України.
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5).
3. Словник української мови: У двадцяти томах: Томи 1 – 9. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2019. (*у тексті – СУМ*)
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., Либідь, 1993. – 368 с.
5. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Умови звільнення платників податку на додану вартість від оподаткування визначені вставленою конструкцією, яка доповнює зміст п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України і на синтаксичному рівні являє собою складнопідрядне багатокomпонентне речення: *крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю), складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою*. Головна частина аналізованої синтаксичної конструкції – *«крім податкової накладної..., складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* – це речення з відокремленим означенням, вираженим дієприслівниковим зворотом, який характеризує термінокомплекс *«податкова накладна»*. Особливістю вираження означальності у відокремлених конструкціях є те, що «відокремлені члени речення містять елемент додаткового повідомлення, тому набувають більшої синтаксичної ваги і стилістичної виразності в реченні, ніж невідокремлені» [Шульжук, с.164]. Напівпредикативний характер конструкції *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»*, а також її ускладнення супідрядними компонентами, які характеризують елемент *«для операцій»*, зумовлює сприйняття цієї частини досліджуваної конструкції як самостійної семантико-синтаксичної одиниці. Сполучник *або*, який синтаксично поєднує два підрядні частини речення, що виражають різні ознаки поняття *операції*, «уживається на означення того, що з ряду перелічуваного можливе тільки одне» [СУМ], а отже відокремлене означення містить дві окремі предикативні частини, які означають, що описані дії є взаємовиключними. Тобто головну частину аналізованої вставленої конструкції слід потрактувати так: 1) *крім податкової накладної..., складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які звільнені від оподаткування*; 2) *крім податкової накладної...,*

складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою. Аналіз досліджуваної конструкції у контексті диспозиції п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України дозволяє констатувати, що умовами ненакладання на платників податку на додану вартість штрафу за порушення граничного строку, передбаченого ст. 201 Податкового кодексу України, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних, є наявність: 1) податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які звільнені від оподаткування; 2) податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою).

Вставлена конструкція *«крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю), складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»*, що визначає умови, за яких платник податку на додану вартість звільняється від сплати штрафу, містить ще один предикативний компонент із самостійним змістом – підрядне означальне речення зі сполучним словом *що*, яке виражає ще одне означення терміносполуки головного речення *«податкова накладна»*: *«що не надається отримувачу (покупцю)»*. Це підрядне речення, вживане між елементами простого речення з відокремленим означенням, розділюючи їх, порушує семантико-синтаксичну структуру висловлення, зумовлює порушення сприйняття норми права й уможливорює множинне її тлумачення.

Обидві конструкції, що визначають умови звільнення платників податку на додану вартість від сплати штрафу за нормою п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України – підрядне означальне речення та відокремлене означення, виражене дієприслівниковим зворотом – формально виконують функцію означення та характеризують один і той самий семантико-синтаксичний елемент, – *«податкова накладна»*. Проте точно потрактувати тип їхнього взаємозв'язку важко, оскільки синтаксичне оформлення досліджуваної норми права є некоректним. Задля точного визначення типу взаємозв'язку елементів *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* варто проаналізувати наявність / відсутність необхідних умови реалізації відношень однорідності / єднальності, адже саме такий тип відношень може допускати можливість реалізації ознак податкової накладної, описаних у п.1 ст. 120-1 Податкового кодексу України, як таких, що застосовуються водночас, як це стверджує ГУ ДФС у м. Києві в матеріалах судової справи, що оскаржується ТОВ ВКП «Енерготехкомплекс».

Справді, «у реченні однорідні члени об'єднані в цілісний структурно-семантичний блок стосовно інших членів речення, що займає позицію одного члена речення. Тому однорідні члени пов'язуються з іншими компонентами речення не окремо, а лише в структурно-семантичній єдності, в сурядному ряду. Всі однорідні другорядні члени є супідрядними, оскільки підпорядковуються тому самому членові речення» [Шульжук, 156]. Проте

означальні компоненти можуть вступати у відношення однорідності / єднальності (супідрядності) за умов, якщо вони: займають позицію одного члена речення чи співвідносні з одним членом речення; пов'язуються з одним і тим самим членом речення підрядним зв'язком; поєднуються між собою сурядним зв'язком; здебільшого виражаються однаковими частинами мови чи однотипними синтаксичними конструкціями; переважно виражають однотипні поняття. Аналізовані елементи п. 1 ст. 120-1 – *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* – не є однотипними синтаксичними одиницями (підрядне означальне та відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, відповідно). Тип синтаксичного зв'язку між ними визначити неможливо. А отже, ці конструкції не пов'язані між собою відношеннями однорідності, а тому не можуть розглядатися як цілісний семантико-синтаксичний блок, який позначає кілька ознак одного явища, які реалізуються водночас. Хоча решта формальних характеристик синтаксичних конструкцій, що вступають у відношення однорідності / єднальності, витримані, що уможливорює хибне потрактування типу синтаксичних відношень між аналізованими одиницями як однорідного єднального.

Підтвердити те, що конструкції *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* не вступають у відношення однорідності / єднальності, а отже, не можуть потрактовуватися як синтаксичні конструкції, що виражають ознаки терміносполуки *«податкова накладна»*, які реалізуються водночас, можна шляхом утворення синтаксичних дериватів з експлікованим значенням однорідності / єднальності. Наприклад, у конструкції-дериваті *крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю) та складається на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою* маркерами того, що всі три ознаки податкової накладної є єдиним комплексом, який реалізується одночасно, виступають єднальний сполучник *та*, а також однорідні присудки, виражені дієсловами однієї й тієї ж граматичної форми – дійсний спосіб, теперішній час, недоконаний вид. Натомість у п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України, а саме в частині, що стосується права платників податків на додану вартість не сплачувати штраф, умови реалізації такого права оформлені різними синтаксичними одиницями (підрядне означальне та відокремлене означення виражене дієприслівниковим зворотом), не поєднані сурядним сполучником з єднальною семантикою, а граматичні форми присудків є різними: *не надається* (дієслово недоконаного виду дійсного способу теперішнього часу) та *складеної* (пасивний дієприкметник доконаного виду минулого часу жіночого роду однини). Отже, конструкції *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* не можна вважати такими, що

вступають у єднальні відношення й виражають ознаки, які реалізуються разом, водночас.

Усе це уможливило виділення у диспозиції п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України трьох умов, за яких за «порушення платниками податку на додану вартість граничного строку, передбаченого статтею 201 цього Кодексу, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних» штраф не накладається: 1) наявність податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю); 2) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які звільнені від оподаткування; 3) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою.

ВИСНОВКИ

Диспозиція ст. 120-1 Податкового кодексу України викладена з порушенням граматичних норм законодавчого стилю сучасної української літературної мови, а тому її однозначне тлумачення можливе лише за ґрунтовного лінгвістичного аналізу, який дозволяє констатувати, що умовами, за яких за «порушення платниками податку на додану вартість граничного строку, передбаченого статтею 201 цього Кодексу, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних» штраф не накладається, є: 1) податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю); 2) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які звільнені від оподаткування; 3) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів/послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою.

2. Судово-лінгвістична експертиза щодо значення словосполучень слів у контексті Закону України «Про авторське право і суміжні права»

Об'єкт дослідження

Значення словосполучень *копія скульптури, переробка скульптури, відтворення скульптури, примірник скульптури* у контексті Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Методи дослідження

Лексико-семантичний аналіз висловлень, компонентний аналіз лексем, контекстуальний аналіз.

Питання для дослідження

1. Яке значення має словосполучення «копія скульптури»?
2. Яке значення має словосполучення «переробка скульптури»?
3. Яке значення має словосполучення «відтворення скульптури»?
4. Яке значення має словосполучення «примірник скульптури»?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5).
2. Словник української мови : У двадцяти томах : Томи 1 – 9. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2018. – Ел. ресурс: <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0>.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Для встановлення значення досліджуваних понять використовуємо Словник української мови: в 20 томах (видання 2010–2018 років, томи 1–9) та Словник української мови: в 11 томах (видання 1970–1980 років), що є засобами кодифікації лексичних норм сучасної української мови.

1. Відповідно до чинних мовних норм лексема *КОПІЯ* має значення «точно відтворені текст, документ і т. ін., що цілком відповідають оригіналові; список (у 3 знач.). // Твір мистецтва (картина, скульптура і т. ін.), який точно відповідає оригіналові» (Словник української мови: в 20 томах). У виразному значенні лексеми *копія* слово ‘точно’ – «цілком, зовсім, абсолютно» (Словник української мови: в 11 томах. — Том 10, 1979. — Стор. 217.), в якому актуалізовані семи «‘цілком’, ‘абсолютно’, ‘повністю’, ‘зовсім’». Тобто з лексико-семантичного погляду «копія скульптури» – це примірник скульптури, який точно (цілком, абсолютно, повністю, зовсім) відповідає оригіналу, але не є ним.

2. Лексема *ПЕРЕРОБКА*, відповідно до академічного тлумачного словника, має значення «дія за значенням *переробляти, перероблювати, переробити*» (Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 267.), а отже, виводиться зі значень вищеназваних лексем, які відповідно до академічного словника та в контексті норм права, зокрема Закону України «Про авторське право і суміжні права», реалізують значення «робити з чого-небудь щось інше. // Надавати чому-небудь нового, зміненого вигляду» (Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 268). Тобто вираз «переробка скульптури» слід розуміти як «створення з однієї скульптури іншої, надання такій скульптурі нового, зміненого вигляду». На відміну від поняття «відтворення», яке передбачає створення копії / копій оригіналу скульптури, «переробка» передбачає зміну самого оригіналу, надання йому іншого вигляду. У результаті переробки (надання нового, зміненого вигляду) оригінал перестає існувати, натомість з’являється інше – «те, що відрізняється від названого, даного; не те, що було» (Словник української мови: в 20 томах), тобто інший твір, інша скульптура.

3. Лексичне значення слова ВІДТВО́РЕННЯ виявляємо через первинну лексему відтвори́ти / відтвори́вати, яка в українській мові має кілька значень: «1. Створювати, виробляти знову те саме; повторювати, відновлювати»; «2. Передавати що-небудь з максимальною точністю // Точно описувати, змальовувати, зображати кого-, що-небудь у творах; відобразити» (Словник української мови: в 20 томах). У контексті словосполучення «відтворювати скульптуру» актуалізується другий відтінок першого значення («повторювати, відновлювати») та друге з наведених значень досліджуваної лексеми. В усіх відтінках значення лексеми *відтворювати* виразно експліковані компоненти «робити знову», «робити ще раз те ж саме». Тобто відтворення матеріального об'єкта передбачає створення знову такого ж самого об'єкта, а отже, словосполучення «відтворення скульптури» має значення «створення такої ж самої скульптури, яка максимально точно схожа на оригінал, тобто копії скульптури».

4. Відповідно до академічного словника української мови лексема *ПРИМІ́РНИК* має значення «одиничний предмет з ряду тотожних, однорідних». У виразності семантика аналізованого слова через його значеннєві компоненти: *тото́жний* – «такий самий, однаковий з чимсь, цілком подібний до чогось, схожий один з одним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом»; *однорі́дний* – «який належить до того самого роду, розряду, характеризується однаковими рисами, ознаками». Отже, відповідно до лексичних норм *примі́рник* – це такий самий, однаковий з іншим, цілком («до кінця, зовсім, абсолютно») схожий на інший. У нормативній дефініції поняття «примі́рник твору», наведеній у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», значення тотожності, схожості актуалізується лексемою *копія*: «примі́рник твору – копія твору, виконана у будь-якій матеріальній формі». Тобто словосполучення «примі́рник скульптури» має значення «копія скульптури, яка до кінця, зовсім, абсолютно схожа на оригінал, але не є ним».

ВИСНОВКИ

1. Словосполучення «копія скульптури» має значення «примі́рник скульптури, який точно (цілком, абсолютно, повністю, зовсім) відповідає оригіналу, але не є ним».

2. Словосполучення «переробка скульптури» має значення «створення з оригіналу скульптури іншої скульптури, надання такій скульптурі нового, зміненого вигляду».

3. Словосполучення «відтворення скульптури» має значення «створення такої ж самої скульптури, яка максимально точно схожа на оригінал, тобто створення копії скульптури».

4. Словосполучення «примі́рник скульптури» має значення «копія скульптури, яка до кінця, зовсім, абсолютно схожа на оригінал скульптури, але не є ним».

3. Судово-лінгвістична експертиза змісту довіреності

Об'єкт дослідження

Зміст довіреності від 09.09.2016 виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідчена Особою 3 за реєстровим № 1142.

Методи дослідження

Лексико-семантичний аналіз висловлень, компонентний аналіз лексем, контекстуальний аналіз, прагматичний аналіз.

Запитання для дослідження

1. Чи є об'єктивним зміст тексту довіреності від 09.09.2016 виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідчена Особою 3 за реєстровим № 1142 вказівка на те, що Особа 2 мала вправо укладати угоду про розірвання договору ОРЕНДИ землі?

2. Чи можна дійти висновку за об'єктивним змістом тексту довіреності від 09.09.2016 виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідчена приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, що довіреність видавалась Особі 2 для укладення угод (договорів) про припинення права оренди земельних ділянок зареєстрованих за юридичною особою?

3. Чи можна вважати довіреність від 09.09.2016, видану ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, такою, що відповідає вимогам ст. 2 глави 4 II розділу Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5).
2. Словник української мови : У двадцяти томах : Томи 1 – 9. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2018. – Ел. ресурс: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BD#w113>

ДОСЛІДЖЕННЯ

Запитання 1. Чи є за об'єктивним змістом тексту довіреності від 09.09.2016 виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідчена приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142 вказівка на те, що Особа 2 мала вправо укладати угоду про розірвання договору оренди землі?

У довіреності чітко окреслено низку договорів, на укладання яких Особа 2 отримав право: *«договорів оренди земельних часток (пайів), земельних ділянок сільськогосподарського призначення, та з питань реєстрації права користування такими ділянками»; «договорів оренди майна, яке було розпайоване між бувшими членами колективного сільськогосподарського підприємства та знаходяться на колективній власності осіб, що мають свідоцтва про право на майновий пай»; «договорів схову та купівлі такого майна»; «договорів купівлі права власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства та оформлення права власності Товариства на такий майновий пай»; «господарські договори з надання послуг мешканцям територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ, пов'язані з веденням особистих сільських господарств»; «договори, угоди та інші документи в межах затвердженої Товариством соціальної програми для територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ».* З-поміж чітко окреслених в довіреності угод, які мав право укладати Особа 2 угоди про розірвання договору оренди землі немає.

Втім, відповідно до тексту довіреності Особа 2 мав право укладати *«господарські угоди, в тому числі купівлі-продажу, постачання, спільної діяльності, здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень)».*

Займенник *інший*, який у цій конструкції вживається в основному значенні – *«який відрізняється від названого, даного; який існує, перебуває не в цьому місці, не в цих обставинах; не цей, не той, другий»* (Словник української мови в 20-ти томах), – підкреслює можливість здійснювати угоди, які відрізняються від названих в довіреності.

Законодавством України, зокрема ст. 651 Цивільного кодексу України, ст. 31 Закону України «Про оренду землі», передбачена можливість припинення дії договору (зокрема договору про оренду землі) за згодою сторін. Формою реалізації такого правочину може бути угода про розірвання договору оренди землі.

Зауважимо, що в тексті довіреності окреслено, з одного боку, питання, які в органах нотаріату, інших державних, громадських та комерційних підприємствах, установах і організаціях уповноважений розв'язувати, представляючи підрозділ та інтереси Товариства, Особа 2, а з іншого – дії, на виконання яких Особа 2 отримає права задля розв'язання вищеназваних питань. Відтак обидва переліки (коло повноважень («питання») та надані для його реалізації права) мають корелювати. Якщо деякі повноваження, яких Особа 2 набув на підставі довіреності, не корелюють з наданими правами, то

в аспекті можливості здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень), таку кореляцію простежуємо (див. таблицю 1), що підкреслює можливість і право Особа 2 здійснювати «інші угоди», зокрема угоди про розірвання договору оренди землі.

Таблиця 1.

Питання, з яких Особа 2 набув права представляти підрозділ та інтереси Товариства	Права, надані Особі 2
укладання і підписання договорів оренди земельних часток (паїв), земельних ділянок сільськогосподарського призначення, та з питань реєстрації права користування такими ділянками;	підписувати договори оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення від імені орендаря та інші будь-які документи, пов'язані з оформленням та реєстрацією таких договорів;
укладання та підписання договорів оренди майна, яке було розпайоване між бувшими членами колективного сільськогосподарського підприємства та знаходяться на колективній власності осіб, що мають свідоцтва про право на майновий пай, а також з питань укладання та підписання договорів схову та купівлі такого майна;	підписувати договори оренди майна, яке було розпайоване між бувшими членами колективних сільськогосподарських підприємств та перебуває у колективній власності осіб, що мають право на майновий пай, а також з питань укладання та підписання договорів схову та купівлі такого майна і майнових прав від імені покупця;
укладання та підписання договорів купівлі права власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства та оформлення права власності Товариства на такий майновий пай;	
<i>укладання та підписання з юридичними та фізичними особами України господарських угод, в тому числі купівлі-продажу, постачання, спільної діяльності, здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень);</i>	<i>укладання та підписання з юридичними та фізичними особами України господарських угод, в тому числі: купівлі-продажу, постачання, спільної діяльності; здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень);</i>
у відносинах з юридичними та фізичними особами щодо всіх інших дій, пов'язаних з цією довіреністю.	вчиняти всі інші юридично значимі дії, пов'язані з цією довіреністю та з функціональними обов'язками директора виробничого підрозділу, затвердженого Генеральним директором Товариства.

	підписувати господарські договори з надання послуг мешканцям територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ, пов'язані з веденням особистих сільських господарств.
	підписувати договори, угоди та інші документи в межах затвердженої Товариством соціальної програми для територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ.
	встановлює розмір орендної плати за орендоване майно та земельні ділянки за погодженням з Товариством та здійснює контроль за розрахунками по укладених договорах оренди.

Отже, за об'єктивним змістом тексту довіреності від 09.09.2016, виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, можемо констатувати, що в тексті довіреності немає прямої вказівки на те, що Особа 2 мав вправо укласти угоду про розірвання договору оренди землі. Водночас двічі прописане у довіреності висловлення *«здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень)»* засвідчує право Особа 2 на укладання, зокрема, й угод про розірвання договору оренди землі.

Запитання 2. Чи можна дійти висновку за об'єктивним змістом тексту довіреності від 09.09.2016, виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, що довіреність видавалась Особою 2 для укладення угод (договорів) про припинення права оренди земельних ділянок зареєстрованого за юридичною особою?

Відповідно до тексту довіреності Особа 2 набув права укласти та підписувати такі угоди (договори):

1) *«договори оренди земельних часток (паїв), земельних ділянок сільськогосподарського призначення, та з питань реєстрації права користування такими ділянками»;*

2) *«договори оренди майна, яке було розпайоване між бувшими членами колективного сільськогосподарського підприємства та знаходяться на колективній власності осіб, що мають свідоцтва про право на майновий пай»;*

3) *«договори схову та купівлі такого майна»;*

4) *«договори купівлі права власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства та оформлення права власності Товариства на такий майновий пай»;*

5) «господарські договори з надання послуг мешканцям територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ, пов'язані з веденням особистих сільських господарств»;

б) «договори, угоди та інші документи в межах затвердженої Товариством соціальної програми для територіальної громади, на якій знаходиться виробничий підрозділ»;

7) господарські угоди з юридичними та фізичними особами України, в тому числі: купівлі-продажу, постачання, спільної діяльності;

8) здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень).

Отже, за об'єктивним змістом тексту довіреності від 09.09.2016, виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, можемо констатувати, що в тексті довіреності немає прямої вказівки на те, що довіреність видавалася Особі 2 для укладення угод (договорів) про припинення права оренди земельних ділянок зареєстрованого за юридичною особою. Водночас висловлення «здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень)» засвідчує право Особи 2 на укладання інших (які відрізняються від названого, даного; які існують, перебувають не в цьому місці, не в цих обставинах; не ці, не ті, другі, тобто не окреслені буквально в тексті довіреності угоди), зокрема й угод про розірвання договору оренди землі.

Запитання 3. Чи можна вважати довіреність від 09.09.2016, виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, такою, що відповідає вимогам ст. 2 глави 4 II розділу Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5?

Текст довіреності за точністю викладення інформації про коло повноважень, наданих Особі 2, та права, які йому надаються для реалізації таких повноважень, є досить суперечливим.

Відповідно до вимог ст. 2 глави 4 II розділу Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 «у довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити представнику.

Дії, які належить вчинити представнику, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими».

Прислівник *чітко*, вжитий у тексті ч. 1 аналізованої статті Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами, походить від прикметника *чіткий* і в цьому контексті реалізує таке його значення: «ясний для розуміння, точно переданий (про викладені ким-небудь думки). // Цілком визначений, недвозначний, певний». Тобто юридичні дії, окреслені в довіреності, повинні

бути ясними для розуміння, точно переданими, цілком визначеними, недвозначними, певними.

Конструкція *здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України* викладена з порушенням вимоги чіткості, оскільки вжитий у ній займенник *інший* вказує на угоди, які відрізняються від тих, що чітко окреслені в тексті довіреності, проте не називає їх (це можуть бути будь-які угоди, передбачені законодавством України). Відтак не можна стверджувати, що юридичні дії, які належить вчинити Особі 2 згідно з текстом довіреності, є чітко визначеними.

Також у мовному оформленні аналізованої довіреності порушена вимога конкретності, визначена ч. 2 ст. 2 глави 4 II розділу Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, адже прикметник *конкретний* відповідно до лексичних норм сучасної української літературної мови, визначеними Словником української мови, має значення *«який існує реально; цілком точний, предметно визначений; протилежне абстрактний. Який виражає цілком точні, предметно визначені поняття»*. Формулювання із займенником *інший*, зокрема й ужиті в тексті аналізованої довіреності, не можна вважати цілком точними, предметно визначеними, оскільки займенники, вказуючи на поняття, предмети, явища, ознаки, не називають їх. Тобто в тексті довіреності не названі цілком точно всі юридичні дії, які належить вчинити Особі 2, хоча й передбачено, що вони можуть бути вчинені.

Отже, вжиті двічі висловлення *«здійснювати інші угоди, передбачені законодавством України, з урахуванням обмежень до 45000,00 (сорока п'яти тисяч гривень)»* в тексті довіреності від 09.09.2016, виданої ТОВ «1» в особі Генерального директора Особи 1 на ім'я Особи 2 та посвідченої приватним нотаріусом Особою 3 за реєстровим № 1142, не можна вважати такими, що відповідають вимогам ст. 2 глави 4 II розділу Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.

4. Судово-лінгвістична експертиза щодо значення лексеми «єдине» у Конституції України

Об'єкт дослідження

Значення лексеми «єдине» як компонента терміна «єдине громадянство» у контексті ст. 4 Конституції України.

Методи дослідження

Лексико-семантичний аналіз висловлень, компонентний аналіз лексем, контекстуальний аналіз.

Запитання для дослідження

Що потрібно розуміти під терміном «єдине» в контексті ст. 4 Конституції України? Мається на увазі *одне* чи *загальне, спільне, цілісне* чи інше значення?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України.
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5).
3. Словник української мови : У 20-ти томах : Томи 1 – 11. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2021. – Ел. ресурс: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Для встановлення значення досліджуваних понять використовуємо Словник української мови: в 20 томах (видання 2010–2018 років, томи 1–9) та Словник української мови: в 11 томах (видання 1970–1980 років), що є засобами кодифікації лексичних норм сучасної української мови.

Відповідно до чинних лексико-семантичних норм сучасної української літературної мови лексема *ЄДИНИЙ* може реалізувати одне з трьох значень:

1. Тільки один, без інших. *Господи, Боже Ізраїлів, що сидиши на херувимах! Ти Той єдиний Бог для всіх царств землі, Ти створив небеса та землю! (Біблія. Пер. І. Огієнка); // Лише один. Якби знала Матуся горенько твоє, Чи оддала б за генерала Дитя єдинеє своє? (Т. Шевченко).*

2. Загальний, спільний для всіх. *Замість єдиної держави виникло багато удільних князівств, які часто-густо не тільки конфліктували – воювали між собою (Б. Лепкий); У дослідників виникає питання: чи є наука настільки єдиною, щоб її можна було охопити єдиним законом (з наук. літ.); Єдина система, єдині підходи до приватизації, контроль за дотриманням законодавства мають діяти по всій Україні (з газ.).*

3. Який являє собою внутрішню єдність; цілісний, неподільний. *Все єдине в зорянім безмежжі: Слово – річ, і всі предмети – річ (О. Бердник); Символ охоплює явище як єдине ціле (з наук.-попул. літ.); // Тісно зближений, згуртований. Першокласна гітлерівська армія переставала уже бути єдиним цілим, вона тепер більше нагадувала моторизовані величезні банди (О. Корнійчук) (Словник української мови: в 20 томах).*

У першому реченні ст. 4 Конституції України – *«В Україні існує єдине громадянство»* – лексема *єдине* поєднана у словосполучення зі словом *громадянство*, вступаючи в атрибутивні відношення, і як атрибут виступає знаком властивості поняття *громадянство*.

Лексема *громадянство* відповідно до чинних лексико-семантичних норм сучасної української літературної мови, кодифікованих 20-томним Словником української мови, має значення:

1. Належність особи до складу громадян (у 1 знач.) якоїсь держави, що зумовлює її права й обов'язки щодо цієї держави. *Обох [Данте і Петрарку] недалекоглядна Флоренція позбавила громадянства (П. Загребельний); Вона .. мала канадське громадянство (Л. Дереш); Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом (з мови документів).*

2. збірн. Те саме, що громадськість. *Стоячи на сторожі "мужицьких" інтересів, викликає [І. Франко] часом цілу бурю серед громадянства своїм різким, палким словом (М. Коцюбинський).*

У контексті ст. 4 Конституції України лексема *громадянство* реалізує перше значення і є похідною від слова *громадянин* у його першому значенні: «особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави». Це підтверджено загальним контекстом ст. 4 Конституції України, а саме її другим реченням: *«Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом»*, – де констатується правовий зв'язок громадянина і держави Україна.

Отже, лексема *громадянство* в контексті ст. 4 Конституції України може поєднуватися з лексемою *єдине* лише у її першому значенні «тільки один, без інших», тобто йдеться про правовий зв'язок громадянина лише з однією державою – Україною. Можливість інших правових зв'язків громадян України, тобто правових зв'язків з іншими державами ст. 4 Конституції України не передбачені.

Такий висновок щодо реалізації лексичного значення слова *єдине* як компонента словосполучення *єдине громадянство* у контексті ст. 4 Конституції України відповідає тлумаченню поняття «громадянство» України Законом України «Про громадянство України»: «громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках».

Лексема *єдиний* не може реалізувати в аналізованому контексті значень «загальний, спільний для всіх» або «який являє собою внутрішню єдність; цілісний, неподільний», оскільки в такому разі ключова лексема синтаксичної конструкції *громадянство* втрачає можливість реалізувати значення «належність особи до складу громадян (у 1 знач.) якоїсь держави, що зумовлює її права й обов'язки щодо цієї держави», тобто термінологічне значення, дефініція якого кодифікована Законом України «Про громадянство України»: «правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках».

ВИСНОВКИ

Слово *єдине* як атрибутивний компонент словосполучення *єдине громадянство* в контексті ст. 4 Конституції України реалізує своє перше й основне значення: «тільки одне, без інших», тобто громадяни України вступають у правовий зв'язок лише з однією державою Україна, без інших правових зв'язків з іншими державами.

5. Судово-лінгвістична експертиза щодо контексту сполучника «та» у статті Кримінального кодексу України

Об'єкт дослідження

Тлумачення контексту сполучника «та» у статті 332-1 Кримінального кодексу України.

Методи дослідження

Лексико-семантичний аналіз висловлень, компонентний аналіз лексем, контекстуальний аналіз.

Запитання для дослідження

Чи може сполучник *та* бути замінений сполучником *або* у частині ст. 332-1 Кримінального кодексу України «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5).
2. Словник української мови : У 20-ти томах : Томи 1 – 11. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2021. – Ел. ресурс: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
4. Кримінальний кодекс України.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до тлумачення, наведеного у 20-томному Словнику української мови, що є засобом кодифікації лексичних норм сучасної української мови, сполучник *і* (*й*, *та*), реалізуючи відтінки основного єднального значення, вживається також для поєднання в інтонаційне ціле двох слів, що виражають єдине поняття, напр.: *батько й мати – батьки, літом і зимою – постійно, там і тут – скрізь*. Такий відтінок значення реалізується за умови поєднання сполучником *і* (*й*, *та*) лексем, що мають антонімічне значення. Гіпотеза норми права, передбаченої ст. 332-1 Кримінального кодексу України, що визначає умови вчинення протиправного діяння, формулюється шляхом поєднання за допомогою сполучника *та* лексем, які мають антонімічне значення (*в'їзд і виїзд*), а отже, може бути потрактована як «перетин лінії розмежування». Тобто в частині статті 332-1 Кримінального кодексу України «порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» йдеться про порушення порядку перетину лінії розмежування території, яка перебуває під офіційною юрисдикцією

України, й тимчасово окупованої її території. Така дія може бути як одноразовою (одноразовий перетин вищезгаданої лінії розмежування з тимчасово окупованої території чи до неї), так і повторюваною (в'їзд на тимчасово окуповану територію та виїзд з неї, причому неодноразовий).

Розділовий сполучник *або* має більш конкретне значення й уживається «на означення того, що з ряду перелічуваного можливе тільки одне» («Словник української мови») чи «на означення того, що предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими» («Словник української мови»), як от: гіпотеза норми права, визначеної ст. 334. Порушення правил міжнародних польотів Кримінального кодексу України, умовою вчинення відповідного злочину визначає «*вліт в Україну або виліт з України*», тобто одноразову дію, що полягає у незаконному перетині кордону на літаку.

ВИСНОВКИ

Отже, у частині ст. 332-1 Кримінального кодексу України «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» сполучник *та* не може бути замінений сполучником *або*, а кримінальна відповідальність настає за умови як одноразового перетину лінії розмежування в один бік, так і за умови вчинення двох дій (в'їзду та виїзду), а також повторюваного чи багаторазового перетину лінії розмежування «*з метою заподіяння шкоди інтересам держави*».

НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Юсупов Володимир Васильович
Атаманчук Володимир Миколайович
Саковський Андрій Анатолійович
Шутенко Світлана Василівна
Доценко Олена Леонідівна
Меркулова Оксана Володимирівна

Науково-методичні основи судово-лінгвістичної експертизи писемного мовлення

Методичні рекомендації

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 13.01.2025. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 7,81. Ум. друк. арк. 6,90.

Тираж 100 прим.
